

สัพพัญญุตี ติว่า 4 แจ่งเสมอกันชื่อ ธนักรชยะ ปตีเป็น 4 เหลี่ยมชื่อสุกขล
ณะติแล คันเป็นรูปปลาชื่อ โภควุณดินักแล ติเป็นจักเข้รูปจักเข้อยู่เลี้ยงกันชื่อทุกลกาลี
ปตีแล คันเป็นรูปครุส่อนอยู่กัปตี เป็น 4 แจ่งชื่อชราไภยะปตี เป็นรูปเกวียนชื่อ ธนักร
ชยะปตีแล เป็นดั่งเกล้าไม้ส้าวปตีแพ้วควายปตีแล หนกลางแพ้วเมียบตีเป็นดั่งเดือนข้าง
(ข้างแรม)นั้นกะติ เป็นดั่งหน้าราชสีห์นั้นกะติ ชีวินาสกะปตีชื่อวินาสกะปตีแล เป็นคนกุม
ปลุกพิชชะนั้นกะติ เป็นดั่งรูปของเต่าท่านจักผุกจักมัดปตีเลี้ยง คันเป็นดั่งไม้สร้อยนั้นแพ้ว
คนปตี เป็นดั่งกงจักรธนู กงธนูอันทอนขึ้นไว้ นั้น ทานจักลักเข้าของปตี

เป็นดั่งรูปป้านเข้านั้นพอบานกาง ผิกลมอยู่เหมือนดั่งเดือนเพง(เพ็ญ)นั้นติ
นัก ทำกลางสวด(พูน)ปตี เป็นดั่งสเกาขว้านั้นติชื่อสัพพัญญุตีแล บ้านอันใดสูงหนได้แลก็
ดั่งงาข้างนั้นชื่อ ธนะนาสกะปตีแล เป็นดั่งเดือนข้างนั้นชื่อจะลาจุลปตี สูงวันออกตำวัน
ตกมีแม่น้ำไหลกรายเกี่ยวกะติ ผ่านเกี่ยวกะติชื่อสัพพัญญุตีแล สูงหนได้มีแม่น้ำไหลชื่อสโล
ติกิตีจักมีลูกยิงลูกชายหลาย คันหนพ่ายจักมีลูกแก่ลูกเมียเผ่าพันธุ์งสา ดั่งว่ามี 2 บ้าน
เลี้ยงกันแควนมีแม่น้ำไหลกรายกะติ ชื่อสัพพัญญุตี หนหนวติสูงติต่ำและสูงเพ็งรู้ดั่งเรือนนั้น
เทอะ หนวันออกสูงจักมีอุบาทว์ อัน 1 ผิมแม่น้ำไหลไปวันออก วันตกจักมีอุบาทว์ 4
อันชะแล (กฎหมายวัดกาสา ใน พิธิณัย ไชยแสงสุกกุลและคณะ. รายงานการวิจัย
กฎหมายโบราณล้านนา 2531 หน้า 79 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

หื้อ(ให้)รู้จักรกรรมอันเป็นบาป พอบเจ้ากุมารรู้แจ้งจึงเคียดแค้นเมียดตน จักซิม
หื้อ(ให้)หลาบ จักสั่งสอนหื้อ(ให้)ดี จึงดำคำรามชักออกหนีเสีย เรือนตนเมื่อภายหลัง
(หลัง)อยู่ 2 วัน 3 วัน พอบเจ้ากุมารสำแดงวันนั้นแล ผัวเมียหนีเสียคั้นด้วยเหตุ 3 อัน
นี้จำเมืองบ่ควรตัด(ลิน/พิพากษา)ขาดเสียกัน อันนี้ชื่อว่าสอิจสาเลยุยแล อันว่าอนิจ
สาเลยุยแล อันว่า อนิจจาสาเลยุยนั้น ได้อันผู้ขายวาง(ทิ้ง)เมียละไว้ ตนบ่มา(สู่)หนีไปที่
อื่น ได้ดั่งอันพระยาอินทร์เอาบาทเป็นมานพผู้หนึ่ง หื้อ(มอบ)กหนปานะแก่แม่กำลัง
(โสภณ) แล้วหนีไปนานได้ 3 ปี จึงวันนั้น อันอิจสาพาหื้อ(ให้)ขาด(จากการเป็นสามี
ภรรยา)แล เหตุพระยาอินทร์บ่มักยินดีกับด้วยหญิงคน เพื่ออาลัยกหาบะพั้นนั้นแล ปฏิ
สาร คันอาลัย จำเมิง(จำเมือง/คนตัดลินคคี)ควรเพ็ง(เพ็ง)รีบตัด(ลิน)คำ(คคี)ผัวคำเมียแล้ว
ว่าบได้เพื่ออัน อยู่เมิน(นาน)ยาวนาน ทินจักกล่าวลักษณะ(บ้าน)อันปตีแล บ้านอันดีอัน
หื้ออุมิสวลสตีมีฉันนี้แล บ้านอันใดบ่แว้ง(โค้ง)และยาวไปชื่อ(ตรง)สรพญุตี ติ(หาก)ว่า
สี่แจ่ง(มุม/เหลี่ยม)เสมอกันชื่อธนักรชยะ ปตี เป็น สี่เหลี่ยมชื่อสุกขลณะติแล คันเป็นรูป
ปลาชื่อโภควุณดินักแล ติ(หาก)เป็น(รูป)จักเข้(จะเข้)อยู่เลี้ยงกันชื่อทุกลกาลี ปตีแล
คันเป็นรูปครุส่อนอยู่กัปตี เป็นสี่แจ่ง(มุม)ชื่อชราไภยะ ปตี เป็นรูปเกวียนชื่อธนักรชยะ ปตี

แล เป็นดั่งเกล้า(กิ่ง/ต้น)ไม้ลำว(ไม้สำหรับสอยของสูง)ปติ แพ้(จะไม่ได้กับ)วัวควาย บติ
แล หนกลางแพ้(ไม่ได้กับ)เมียบติ เป็นดั่งเดือนบ่าง(พระจันทร์ข้างแรม)นั้นก็ดี เป็นดั่งหน้า
ราชสีห์นั้นก็ดี ชีวินาสกัปปตีชื่อ วินาสกัปปตีแล เป็นคนกุมปลุกพิชชนะนั้นก็ดี เป็นดั่งรูปอ
องเต่า(กระดอง)ท่านจักผูกจักมัดบตีเลี้ยง(มาก) คันเป็นดั่งไม้สรี(ต้นโพธิ์)นั้นแพ้(ไม่ได้กับ)
ข้า(ทาส)คนบตี เป็นดั่งกงจักรธนูอันท่านขึ้นไว้นั้น ท่าน(ขโมย)จักลักเข้าของ บตี

(ที่ดิน)เป็นดั่งรูปบ้านเข้านั้นพอบานกลาง ผิกลม(รูปกลม)อยู่เหมือนดั่งเดือน
เพ็ง(เพ็ญ)นั้นดินัก ทำกลางสวด(พูน)บตี เป็นดั่งสภา(ลำภา)ขว้า(คว่า)นั้นดีชื่อสรรพ
วุฒิแล บ้านอันใดสูงหนได้แลก็(เป็น)ดั่งงาช้างนั้นชื่อธนะนาสก็บตีแล เป็นดั่งเดือนบ่าง
(พระจันทร์ข้างแรม)นั้นชื่อจราชลปติ สูงวันออกต่ำ(ลาดไปสู)วันตกมีแม่น้ำไหลทรายเกี่ยว
(อ้อม)ก็ดี ผ่านเกี่ยวก็ดีชื่อสรรพวุฒิแล สูงหนได้มีแม่น้ำไหลชื่อสโลติก็ดี จักมีลูกหญิง
ลูกชายหลาย(คน) คันหนพายัพจักมีสุขแก่ลูกเมียเผ่าพันธุ์วงศ์สา ดังว่ามีสองบ้านเลี้ยง
กัน แควนมมีแม่น้ำไหลทรายก็ดีชื่อสรรพวุฒิ หนหรตีสูงตีต่ำและสูงเพ็ง(เพ็ง)รู้ตั้งเรือนนั้น
เทอะ หนวันออกสูงจักมีอุบาทว์ อันหนึ่ง ฝีมือแม่น้ำไหลไปวันออกวันตกจักมีอุบาทว์ 4 อัน
ชะแล(กฎหมายวัดกาสา ใน พิณัย ไชยแสงสุกุลและคณะ. รายงานการวิจัยกฎหมาย
โบราณล้านนา 2531 หน้า 78-79 เล่ม 6)

ปลูกต้นไม้และดอกไม้

บ้านอันใดมีไม้อันมีลูกเกี่ยวล้อมชื่อสัพพวุฒิ จักมีกระกูลหลาย พายเหนือ
คันมีไม้เตื่อข้าตี มีแม่น้ำหนวันออก ไม้อันบมีลูกก็ดี หนได้มีแม่น้ำก็ดี มีไม้แะหนวันตก
ก็ดี แม่น้ำไหลหนเหนือก็ดี บ้านทั้งหลายผู้หื้อเป็นมงคลเลี้ยงแล

อัน 1 มีดอกไม้มีดอกสักอันหยดทั้งหลายก็ดี ดอกชอนก็ดี กล้วยเทศกล้วย
สามานก็ดี ไม้หวาน ไม้กุมก็ดี วัตถุ 4 อันมีในบ้านอันใดบ้านอันนั้นหาอุบาทว์ได้สักอัน
แล แม่นไม้กอไม้คุ่มทั้งหลายผู้ปลูกไว้ข้างบ้านข้างเรือนก็ชุ่มเย็นนักแล ไม้อันเป็นมิ่ง
บ้านนั้น อย่าหื้อสุนไม้ผู้อื่นจึงดีแล ฝีมือไม้ม่วงมีหนได้หรตีก็ดี วันออกมีจอมปลวกก็ดี
สระหนองก็ดี แม่น้ำใหญ่ก็ดี (แม่)น้ำหากไหลแต่สี่ทิศมานั้นก็วุฒินักแล ฝีมือจอมปลวก
ทางหรตีแล หนบุพพกัปปจักมีบาล มีหนอาคเนย์มักเป็นคำ ข้าวตอกดอกไม้บูชา แล้วพัน
เสียเทอะ มีหนได้จักมีสุขด้วยอาหารดี มีไม้ไร่ไม้แทนไม้ชุมพูไม้ลมแล้งเป็นใกล้เรือนบตี
หื้อพันเสีย มีไม้ม่วงไม้เกียง(ต้นเกียง)หน บพพกัปป หนพายัพมีไม้บุณนาคก็ดีแล หนหรตี
มีไม้หนุนก็ดี หนได้มีไม้ขามป้อมดี วันออกมีกล้วยดีแล ไม้เลี้ยว ไม้ตาลไม้กุ่มมีเครือ
เขาหวายเกี่ยวขึ้นก็ดี ไม้ทั้งหลายผู้นี้มีที่ใจควรละเสียหื้อหมดไสแล้วเยื่ออยู่ดีแล ฝีมือจัก

ตั้งบ้านใหม่ หลอนเทิกนั้นมียอมปลวกใหญ่หื้อตั้งไกล 12 วา คอกแล ข้างไม้ใหญ่หื้อตั้งไกล 25 วา ผิมไม้ม่วงใหญ่หื้อตั้งไกล 21 วา มีน้ำบ่อหื้อตั้งไกล 21 วา จึงวุฒิตีแล (กฎหมายวัดกาสา ใน พิธิณัย ไชยแสงสุกุลและคณะ. รายงานการวิจัยกฎหมายโบราณล้านนา 2531 หน้า 80 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

บ้านอันใดมี(ต้น)ไม้อันมีลูกเกี่ยว(อ้อม)ล้อมชื่อสรรพวุฒิ จักมีกระดุกหลายพายเหนือคันทมีไม้เตื่อข้าตี มีแม่น้ำหนวันออกไม้อันบมีลูกก็ตี หน(ทิศ)ใต้มีแม่น้ำก็ตีมีไม้แงะ(ชื่อต้นไม้)หนวันตกก็ตี แม่น้ำไหลหนเหนือก็ตี บ้านทั้งหลายผุ่งหื้อ(ให้)เป็นมงคลเลี้ยงแล

อันหนึ่งมีดอกไม้มีดอกลักอันหยดทั้งหลายก็ตี ดอกซอน(ปะปน)ก็ตี กล้วยเทส(มะละกอ)กล้วยสามานก็ตี ไม้หวานไม้คุ่มก็ตี วัตถุ 4 อันมีในบ้านอันใดบ้านอันนั้นหาอุบาทว์ได้ลักอันแล แม่นไม้กอ(ประเภทไม้ไผ่)ไม้คุ่ม(ไม้พุ่ม/ไม้ขนาดกลางเป็นพุ่ม)ทั้งหลายผุ่งนี้ปลูกไว้ข้างบ้านข้างเรือนก็ชุ่มเย็นนักแล ไม้อันเป็นมิ่งบ้าน(ไม้มงคลกับบ้าน)นั้นอย่าหื้อ(ให้)สุน(ปะปนกับ)ไม้ผุ่งอื่นจึงดีแล ผิมว่าไม้ม่วง(มะม่วง)มีหนใต้หรีดก็ตี (ทิศตะ)วันออกมียอมปลวกก็ตี สระหนองก็ตี แม่น้ำใหญ่ก็ตี (แม่)น้ำหากไหลแต่สี่ทิศมานั้นก็วุฒินักแล ผิมียอมปลวกทางหรีดแล หนบุพพกิตติจักมีบาล มีหนอาคเนย์มักเป็นคำ(คติ)(ให้หา)ข้าวตอกดอกไม้ปฐา แล้วพินเสียเทอะ มีหน(ทิศ)ใต้จักมีสุขด้วยอาหารดี มีไม้ไร(ต้นไร)ไม้แทนไม้ชุมพู่(ชุมพู่)ไม้ลมแล้ง(ต้นคูณ)เป็น(ปลูก/เกิดเอง)ใกล้เรือนปดี หื้อ(ให้)พินเสีย มีไม้ม่วง(มะม่วง)ไม้เกียง(ต้นเกียงคล้ายต้นหว้า)หน (ทิศ)บุพพกิตติ หน(ทิศ)พายัพมีไม้บุษนาคก็ตีแล . หน(ทิศ)หรีดมีไม้หนูน(ขนุน)ดี หน(ทิศ)ใต้มีไม้ขามป้อม(มะขามป้อม)ดี (ทิศตะ)วันออกมีกล้วยดีแล ไม้เสียว(ต้นพญาเสือโคร่ง) ไม้ตาล(ต้นตาล)ไม้พุ่ม(ไม้ขนาดกลางเป็นพุ่ม)มีเครือเขาหวายเกี่ยว(อ้อม/ล้อม)ขึ้นก็ตี ไม้ทั้งหลายผุ่งนี้มีที่ใดควรระ(ตัดทิ้ง)เสียหื้อหมดไสแล้ว เยียะ(จะ)อยู่ดีแล ผิมจักตั้งบ้านใหม่ หลอนเทิก(หากที่ดินที่จะสร้าง)นั้นมีจอมปลวกใหญ่ หื้อ(ให้)ตั้ง(สร้างบ้าน)ไกล 12 วา(และ)คอกแล (ถ้าใกล้)ข้างไม้ใหญ่หื้อ(ให้)ตั้ง(สร้าง)ไกล 25 วา ผิมไม้ม่วงใหญ่หื้อ(ให้สร้าง)ตั้งไกล 21 วา มีน้ำบ่อหื้อ(ให้สร้าง)ตั้งไกล 21 วา จึงวุฒิ(เจริญรุ่งเรือง)ดีแล

แปลงเรือนอย่าหื้อตัดประตูบ้าน

อัน 1 แปลงเรือนอย่าหื้อตัดประตูบ้านจักมีอุบาทว์บตีแล ไม้ตาเสือ ไม้กก ไม้เตื่อ ไม้เตื่อไม้สำโรง ไม้ไทร ไม้จั่ว ไม้ทอจกลาง ไม้ตีนเป็ด ไม้เคล็ดเคล้า ไม้ตาล ไม้ทั้น

(พุทรา) ไม่กลัว ทั้งหลายฝูงนี้อย่าแปลงเรือนแล ร่มเงาไม้มาเฝ้าอยู่ติดกัน มักเป็นคำมัก เสียขาวของปติ หื้อบูชาพันเสียเทอะ ลักษณะบ้านสุดหนี้แล (กฎหมายวัดกาศา หน้า 81 เล่ม 6)

ติดตามจารย์ร่มเงามีสนี่ ยังมีบ้าน 2 อัน ร่มรั้วอันเดียวกัน ผู้ 1 ปลุกไม้ ม่วงตัน 1 ในบ้านแห่งตน กิ่งคา 1 ค้อมสูในบ้านแห่งตน กิ่งคา 1 ค้อมไปสูในบ้านแห่ง ท่านผู้ 1 เมื่อหมาก ม่วงนั้นเป็นลูกหล่นตก เจ้าตันไปเก็บมาขายกิน เจ้าบ้านคืบว่าสัง ยังมีวัน 1 ชาว(บ้าน) หั้น หมากม่วงหล่นลายจึงไปเก็บเอามากินพรวง เจ้าหมากม่วงจึง ว่าหื้อ 2 ขา ลวดติดกัน เมื่อรอด เจ้าขุนตัดแต่งบ่าวชายไปพิจารณา ดู หั้นเกล้าไม้ม่วงอยู่ บ้านผู้ 1 กิ่งไปอยู่ร่มบ้านผู้ 1 จึงเมื่อบอกเจ้าขุนซุอัน เจ้าขุนจึงว่าเจ้าหมากม่วงได้ 2 ส่วน เจ้าบ้านได้ ส่วน 1 เหตุไม้ม่วงไปกวมสวนเรือก เฝือกบ้านเพินแล เจ้าหมากม่วงหลังมีคำ คิดพ้อยบคิด พ้อยไปว่ากำสนี่ หื้อเจ้าหมากม่วงได้ ล้างกว้าน (ค่าปรับ) 22 เพื่องเทอะ พระยาพิมหิสารตัดแต่งตามในเมืองราชคนนคร (ราชคฤห์) มีสนี่แล (กฎหมายวัด กาศา ใน พิณัย ไชยแสงสุกุลและคณะ. รายงานการวิจัยกฎหมายโบราณล้านนา 2531 หน้า 81 และ หน้า 89 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

อันหนึ่ง แปลงเรือนอย่าหื้อ(ให้)ตัด(ตรงกับ)ประตูบ้าน จักมีอุบาทว์ปติแล ไม้ตาเสือ (ต้นยอ) ไม้กกอก(มะกกอก) ไม้เตื่อ(มะเตื่อ) ไม้สำโรง ไม้ไทร(ต้นไทร) ไม้จั่ว ไม้ ทองหลวง ไม้ตีนเป็ด ไม้เคล็ดเกล้า ไม้ตาล ไม้พัน(พุทรา) ไม้กลัว(ต้นกลัว) ทั้งหลาย ฝูงนี้อย่าแปลงเรือนแล ร่มเงาไม้มาเฝ้า(ถึง)อยู่ติด(ทะเลาะ)กัน มักเป็นคำ(คดี)มักเสียขาว ของปติ หื้อ(ให้)บูชา(แล้ว)พันเสียเทอะ ลักษณะบ้านสุดหนี้แล

ตัด(สิน)ตามจารย์ร่มเงามีสนี่ ยังมีบ้าน 2 อัน(หลัง) ร่มรั้วอันเดียวกัน ผู้ หนึ่ง ปลุกไม้(มะ)ม่วงตัน 1 ในบ้านแห่งตน กิ่ง(และ)คาคบกิ่งหนึ่งค้อมสูในบ้านแห่งตน กิ่งคาหนึ่ง ค้อมไปสูในบ้านแห่งท่านผู้หนึ่ง เมื่อหมากม่วงนั้นเป็นลูก(ก็)หล่นตก เจ้า (ของ)ตันไปเก็บมาขายกิน เจ้าบ้านคืบ(ก็)บ่ว่าสัง(อะไร) ยังมีวันหนึ่ง ชาว(บ้าน)หั้น(เห็น) หมากม่วงหล่นลาย(หล่น)จึงไปเก็บเอามากินพรวง(บ้าง) เจ้าหมากม่วงจึงว่า(ต่อว่า)หื้อ (ทำให้) 2 ขา(คน) ลวดติด(จึงทะเลาะ)กัน เมื่อรอด(นำเรื่องไปถึง)เจ้าขุนตัดแต่ง (พิจารณา) บ่าวชายไปพิจารณา ดู หั้นเกล้า(ต้น)ไม้ม่วงอยู่บ้านผู้หนึ่ง (แต่)กิ่งไปอยู่ร่ม บ้านผู้หนึ่ง จึงเมื่อ(ไป)บอกเจ้าขุนซุ(ทุก)อัน(ประการ) เจ้าขุนจึงว่าเจ้าหมากม่วง(มีสิทธิ) ได้ 2 ส่วน เจ้า(ของ)บ้านที่กิ่งลำเข้ามาได้ 1 ส่วน เหตุ(ว่า)ไม้(มะ)ม่วงไปกวม(ล้ำ)เข้า ไปในสวนเรือกเฝือก(ด้านใน)บ้านเพิน(ของท่าน)แล เจ้าหมากม่วงหลัง(ควร)มีคำคิด (ความคิด)พ้อย(หาก)บคิด(ไม่คิด) พ้อย(หาก)ไป(ต่อว่า)กำ(คำพูด)อันนี้ หื้อ(ให้)เจ้า

หมากม่วงได้ล้างกวน (กวน หมายถึงศาลที่พิจารณาคดี โดยเสียค่าปรับ) 22 เพื่อ
เทอะ พระยาพิชัยสารตัดแต่งตามในเมืองราชคชนคร (ราชคฤห์) มีฉันทนี้แล

ทำนาคด้วยกันลักน้ำ

อัน 1 เยียะนาจิมกันชวนกันไปเอน้ำไป อยู่ลักเอน้ำท่าน ลักข้างหล่องทางเสีย
เจ้าได้ฆ่าตาย อย่าว่าถ้าแก่เจ้าของ ผิว่าบได้ฆ่าผู้ลัก เจ้าไหมหื้อไหมหมื่นพัน
(11,000) เบี้ย อัน 1 ขุดเหมืองผ่านาไปภายหน้า ก็บต้องบ่ถามท่าน หื้อไหม 11,000
เบี้ย (กฎหมายวัดกาสี ใน พิณัย ไชยแสงสุขกุลและคณะ. รายงานการวิจัยกฎหมาย
โบราณล้านนา 2531 หน้า 101 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

อัน 1 เยียะ(ทำ)นาจิม(ติด)กัน ชวนกันไปเอน้ำ(จากเหมืองฝาย)ไป อยู่ลักเอน้ำ
ท่าน ลักข้าง(ระบาย)หล่อง(ร่องน้ำ)ทางเสีย เจ้า(ของน้ำ)ได้ฆ่าตาย อย่าว่าถ้าแก่เจ้า
ของ(น้ำ) ผิว่าบได้ฆ่าผู้ลัก (ให้)เจ้า(ของน้ำ)ไหมหื้อไหม(ปรับ) 11,000 เบี้ย อัน 1 ขุด
เหมืองฝาย(ตัดที่)นา ไปภายหน้าก็บต้องบ่ถาม(ไม่สอบถาม)ท่าน หื้อไหม(ให้ปรับ)
11,000 เบี้ย

ห้ามผีชาแขวนข้ามด่าน

มาตรา 1 ผู้ใดระนองอาจห้ามผีชาแขวนข้ามด่านแดนไปฝั่งไปเผาก็ดี ผี
นอกพระนครเอาไปในพระนครก็ดี ผู้ใดทำดังนี้ละเมิด ให้ไหมดุดังใจทุกคน (อนุโลม
ฎาณฯ หน้า 31 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

มาตรา 1 ผู้ใดทงองอาจ ห้ามผี(ศพ)ชาแขวนข้ามด่านแดนไปฝั่งไปเผาก็ดี ผี
(ศพ)นอกพระนครเอาไป(เผา)ในพระนครก็ดี ผู้ใดทำดังนี้ (ถือว่า)ละเมิด ให้ไหมดุดังใจ
ทุกคน

โจรปล้นเรือนเกวียนเรือนจัวควายต่าง

มาตรา 1 โจรปล้นเรือนเกวียนเรือนจัวควายต่าง หาบคอน ให้เพื่อนบ้าน
เพื่อนค้าช่วยเอาโจรจนได้ ถ้าเพื่อนค้ามิช่วยโจรเอาทรัพย์สินส่งคืนไปได้ ท่านว่าเพื่อนบ้าน
เพื่อนค้าสมรมกับด้วยโจร ถ้าเพื่อนบ้านเพื่อนค้าช่วยรบ โจรโจรเอาทรัพย์สินไปหนีได้ ผู้ตาม

โจรบาดเจ็บ ให้เจ้าทรัพย์เสียน้ำมันทำขวัญผู้เจ็บเพราะ ได้ทรัพย์ตนคืน (อนุโลมญาณฯ หน้า 24 เล่ม 6 หน้า 974)

ภาษาไทยกลาง

มาตรา 1 โจรปล้นเรือนเครือญาติเรือนวัวควายต่างหาบคอน ให้เพื่อนบ้านเพื่อนค้าช่วยเหลือโจรจนได้ ถ้าเพื่อนค้ามิช่วย (ต่อมา)โจรเอาทรัพย์ส่งคืนไปได้ ท่านว่าเพื่อนบ้านเพื่อนค้าสมรม(สมคบ)กับด้วยโจร ถ้าเพื่อนบ้านเพื่อนค้าช่วยรบโจร โจรเอาทรัพย์ไปมิได้ ผู้ตามโจรบาดเจ็บ ให้เจ้าทรัพย์เสียน้ำมันทำขวัญผู้เจ็บ เพราะได้ทรัพย์ตนคืน

คนป่าตีกันแทงคนตาย

มาตรา 1 คนป่าตีกันแทงคนตาย จะไหมคนป่า ท่านว่าหมี(ไม่)ชอบ เพราะว่าป่าหาตำแหน่งแบ่งสัตว์หมีได้ ท่านว่าให้พี่น้องเผ่าพันธุ์นั้นใช้ตัวผู้ตาย ให้เวนคนป่านั้นไปให้แก่พ่อแม่พี่น้องเผ่าพันธุ์คนป่านั้น จึงชอบ (อนุโลมญาณฯ หน้า 25 เล่ม 6 หน้า 975)

ภาษาไทยกลาง

มาตรา 1 คนป่าตีกันแทงคนตาย จะไหม(ปรับ)คนป่า ท่านว่ามีชอบ เพราะว่าป่าหาตำแหน่งแบ่งสัตว์หมีได้ ท่านว่าให้พี่น้องเผ่าพันธุ์นั้น(ชด)ใช้(ค่า)ตัวผู้ตาย ให้เวน(มอบ)คนป่านั้นไปให้แก่พ่อแม่พี่น้องเผ่าพันธุ์คนป่านั้นจึงชอบ

นอแรด ช้าง ม้า เฒ่า ครั่ง เป็นส่วยเจ้า

มันมักส่อท่านหื้อผิดกันคือว่านอแรด ช้าง เฒ่า ครั่ง หล้าเป็นส่วยเป็นเขาแต่เจ้ามัน พ้อยตระหมวนเข้ามาเป็นของมัน ค่ถึงแก่โทษใหม่ 110 ของอันมันตระหมวนเอามีเท่าใด หื้อถอดคืนนับเสี่ยง (หัตถกัมมฯ หน้า 1 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

มันมักส่อท่านหื้อผิด(ให้ทะเลาะ)กันคือว่า นอแรด ช้าง เฒ่า(เฒ่า) ครั่ง หล้า(ควร)เป็นส่วยเป็นเขา(ส่วย)แต่เจ้า(นายของ)มัน พ้อย(หาก)ตระหมวน(รวบรวม)เข้ามาเป็นของมัน ค่(ก็)ถึง(เป็น)แก่โทษ(ปรับ)ใหม่ 110 (สิ่ง)ของ อันมันตระหมวนเอามีเท่าใด หื้อ(ให้)ถอดคืน(ส่งคืน)นับเสี่ยง

โลกที่นา

อัน 1 เล่า ผู้ใดมีใจโลภลักเอาที่ดินไร่นาแห่งท่านล้ำเขตล้ำแดนด้วยอันประจวบ
hengเอาของท่าน หื้อใส่สินไหมค่าคอ 440 เหตุว่าแผ่นดินหนา 2 แสน 4 หมื่นโยชน์ก็มีค่า
มากตาย หน วินัยพระพุทเจ้าเล่า ภิกขุตนใดมีโดยจิตอันโลภและได้ชิงอารามท่านและ
ลักย้ายที่แดนแห่งท่านก็ได้แก่มูลเจตแล (หัตถกัมมฯ หน้า 2 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

อันหนึ่งเล่า ผู้ใดมีใจโลภลักเอาที่ดินไร่นาแห่งท่าน ล้ำเขตล้ำแดนด้วยอันประจวบ
hengเอาของท่าน หื้อ(ให้)ใส่สินไหมค่าคอ 440 เหตุว่าแผ่นดินหนา 2 แสน 4 หมื่นโยชน์
ก็มีค่ามากตาย หนวินัย(ตามวินัย)พระพุทเจ้าเล่า ภิกขุตนใดมีโดยจิตอันโลภและได้ชิง
อาราม(ของ)ท่านและลักย้ายที่แดนแห่งท่านก็ได้แก่มูลเจตแล

สมุตติราช (ปฐมคัมภีร์ตั้งโลก)

ที่นี้จักพิจารณายังปฐมคัมภีร์ตั้งโลกแห่งพระยาสมุตติราชมีดังนี้ ผู้มีประยา
จุงรู้ดังนี้ เทอะ ในกาลเมื่อตั้งแล้วแห่งปฐมกับวันนั้น ข้าวสาลีคือว่า ข้าวแห่งเราหาก
เกิดเป้นต้นเปนรวงในที่ทุกแห่งแล้วก็แตกเป้นข้าวสารตกลงมา คนทั้งหลายก็เอามาต้ม
หุงกินก็มีโอหารสยิ่งนัก กาลยามนั้นอายุคนยืนได้อสงไขยปีแล เมื่อภายหลัง คนทั้งหลาย
ได้กินง่าย ลวดมีบาปธัมมคือว่าหาศีลหาสัจจับได้ มีความโลภมากนัก ข้าวสาลิลวด
แตกเป้นสาร เท่าเป้นข้าวเปลือกย่อยตกเหนือแผ่นดิน คนทั้งหลายก็ลวดเอาข้าวเปลือก
นั้นมาตำหื้อเป้นสารแล้วต้มหุงกิน โอหารสก็ผ่นหาย อายุคนก็ถอยจากอสงไขยปีแล
คนทั้งหลายก็ยังรู้ผิดละอายแต่บาป ก็เร่งชำระบาปกัมม์แควนนัก เข้าสาลีอันเป้นเปลือก
ก็บปพอเลี้ยงคนทั้งหลาย กลายเป้นอันมีพุทภิกขุมากนัก คนทั้งหลายจึงลู่กันชิงกันเอา
ข้าวเปลือกอันหล่นตกเหนือแผ่นดินนั้นมากิน ลวดมีกันหะวิวาทกับด้วยกัน โทษก็เกิดมี
มากนัก หาบุคคลผู้จัก (หัตถกัมม หน้า 46 เล่ม 6) เปนใหญ่ตัดแต่งหื้อหายโทษ
แก่เขาหื้อหายภัยโทษอันนั้นได้ ภายหลังเขาจึงจากันว่า เรานี้หากเสมอกันบมีผู้จักเป้น
ใหญ่ แม่นว่าภัยด้อยคำโทษคุณมีก็หาผู้จักตัดแต่งว่าจาหื้อหายโทษและภัยก็บได้ ที่อัน
จำเรญวุฒิกิบัจักมีแก่เราชะแล มาเราจักพิจารณาหาเอายังผู้มีบุญอันยิ่งกว่าเราทั้งหลาย
แล้วจักตั้งไว้หื้อเป้นใหญ่แก่เราทั้งหลาย หื้อสั่งสอนยังคนทั้งหลายหื้อหายเสียยังภัยโทษทั้ง
มวล แล้วแต่งแปลงหื้อเป้นบ้านเป้นเมืองแก่เราเทอะว่าอัน แล้วเขาจึงชุมนุม คนทั้ง
หลายได้ 600 คน ยามนั้น โพธิสัตว์เจ้าแห่งเราอันจุติจากพรหมโลกลงมาเกิดในเมือง
คนมีอายุได้ 7 หมื่น 5 พันปี เปนผู้ยังหนุ่มนัก เหตุว่ายามนั้นอายุ คนยืนได้ 7 ล้าน 6

แสนโกฏิปีแล โพรสัตว์เจ้าอันบัวรวมวลด้วยสติปัญญายิ่งนัก คนทั้งหลายจึงพร้อมกันสมมุติยังโพรสัตว์เจ้าหือเป็นพระยาแก่ คนทั้งหลายจึงได้ชื่อว่าสมมุติราชว่าอัน ยามนั้น จักปรากฏว่าเป้นเชื้อท้าวพระยาบมีแล คนทั้งหลายสมมุติหือเป้น ลวดได้ชื่อว่าพระยาสมมุติราชว่าอันหันแล

คั้นว่าเจ้าได้เป้นพระยาแล้วก็จึงแต่งแปลงบ้านเมืองหือแก่คนทั้งหลาย เอายังวัดอุปาตอยแม่น้ำเป้นเขตเป้นแดน แล้วจึงแต่งหือเป้นเมืองใหญ่เมืองน้อย และคามนี้เมณะต่างต่าง เอานิมิตอันใดอัน 1 เป้นนิมิตใส่ชื่อบ้านเมืองปา (หัตถกัมม์ หน้า 47 เล่ม 6 น. 1040) ดอยแม่น้ำทั้งหลายแต่นั้นมาแล คั้นว่าเมืองอันใดมีพระยาอยู่ได้ 8 หมื่น 7 พัน ตนกษัตริย์อัน จึงได้ชื่อว่ามหารัฐแล เมืองอันใดมีพระยาอยู่รักษได้ 6 หมื่น 5 พัน ตนกษัตริย์อัน นั้น จึงเรียกว่ามณฑลรัฐแล เมืองอันใดมีพระยา ได้ 4 หมื่น 6 พัน ตนกษัตริย์เรียกว่า ปัจจันตรัฐแลล้ากว่านี้เรียกว่าประเทศรัฐแล คั้นว่าประเทศที่ใด บ้านคนอยู่ใกล้กันพอแม่ไก่ลารอดกัน 800 วา พันว่าดังอันประเทศที่นั้นได้ชื่อนิคมแล บ้านอันใดใหญ่และกว้าง คนอยู่สองร้อยกระกูลเรียกว่าคามแล

แต่งฉันี้แล้วจึงกฎหมายหือเป้นปี เป้นเดือน เป้นวัน วันเม็ง วันไทย หือเป้นระดู 3 อัน คือว่า เหมันตา คิมหา วัสสาอุตตุ แล้วจึงปรากฏ ยังพระอาทิตย์ออกมาต่อเท้า ถึงตกเรียกว่า ทิวา หือเป้นวัน 1 แต่ตะวันตกถึงออกพายหน้าเรียกว่ารัตติงทิวา ตามเมืองคนว่าล้าเก็ง คนพายหลังมาถึง คนวันหน้า 2 เก็ง คนกับวันทั้งมวล กับกันจึงเรียกว่าเป้นวัน 1 คีน 1 แล้วจึงแต่งว่า 30 วันนี้หือเป้นเดือน 1 แล้วจึงแบ่ง ระดูทั้ง 3 ว่า แลระดูมี 4 เดือน นับทั้ง 3 ระดู มี 12 เดือน 12 เดือนเรียกว่าเป้นปี 1 แล้วแต่งใส่ชื่อหัวที่ ว่า กัด ไค้ แม่ปสี 11 ปสี จึงไคว่ลูกปสี 12 ปสีจึงไคว่ ฉันี้แล้วจึงใส่ชื่อ วันเม็ง ว่า 1.2.3.4.5.6.7. เจ็ดวันไคว่ เหตุว่าพระอาทิตย์เกิดก่อนตั้งก่อนพระจันทร์ พระจันทร์ถัดลำดับกันฉันี้แล ยามนั้นราหูบมีไพลดบับมัน เหตุั้นวันราหู (หัตถกัมม์ หน้า 48 เล่ม 6 น. 1042) ลวดบมีเพื่ออันแล

พันดังราหูนั้นมีความเคียดว่าเขาบับนุก หือท้าวพระยาแลคนทั้งหลายแต่งปี เดือน เท้านับแต่เขาเป้นประธานสิ่งเดียวกะดีก่อนทะรา กีบ่เทียวทวยเขาแล ภูหากจักเทียวหนทักขิณะพร่องชาว่าฉันี้แล้วแล เหตุั้นราหูนี้เทียวหย่อ คันมันจวบพบ 1 และ 2 ที่ใด มันยอมกะทำร้ายหือหาเดชะ รัสมีบได้เพื่ออันแล ภายหลังเขาจึงใส่แม่วันไทยว่า ร่วงลูกวันว่า ไล่ ด้วยลำดับ 10 วันไคว่ แม่ 12 วันไคว่ ลูกแล ออกในสุริยโพ้นแล ภายหลังมาบาปกัมม์แห่งคนทั้งหลายแรงนัก ข้าวสาละอันเป้นเปลือก หล่นตกก็น้อย คนทั้งหลายเอามาเลี้ยงชีวิต ฝูงมีกำลังมากก็พอกินคุ้ม ลูบ 2 เดือน ฝูงมีกำลังอันน้อยก็พอกิน เยียะ

เมื่อกียังสิบหายตายเสีย คนทั้งหลายจึงจกกันว่า เราจักเอาสิ่งมากินหา คนผู้มัวชั่ว น้อย เสียแล้วก็ไปหาชอกกินแต่คนผู้มัวเสีย ยามนั้น เงินค่าแก้วเหล็กทองขึ้นชะงักกับ เปนของคนเพื่อ อันว่าคำซื้อขายก็มีเพื่อ เขาจึงเข้าไปไหว้พระยาหันแล

พระยาสมมุติราชจึงกล่าวว่า ขาดิพิชชะข้าวกล้านี้หากเกิดงอกออกแต่แผ่น ดินมาตาย สูททั้งหลายจึงรวมเอาข้าวที่อันมีเปลือกนั้นไปผุยไว้ที่เปนเปือเปนเปิกเปนตม แต่ 10 วัน 20 ตุรา คั้นว่า ข้าวสาลีผู้งั้นหากงอกออกมาดังอัน สูจมากล่าวแก่ภูเทอะ เขาก็ทำตามพระยาหากว่ารูประการอยู่นานได้ 10 วัน 20 วัน (หัตถกัมม์ หน้า 49 เล่ม 6 น. 1043)ข้าวสาลีอันนั้นก็แตกเปนพิชชะพืชงอกออกมาแท้ เขาก็ไปไหว้สาพระยา พระยาจึงว่าที่นี้เราบิจบหายแล้วแล สูจไปแปลงแผ่นดินหื้อเปนเปิกตมหื้อกว้างตาม กำลึงสู แล้วจึงเอาข้าวสาลีเปลือกไปหว่านผุยละไว้เทอะ เมื่อนั้น เขาก็ไปกระทำตามคำ พระยาแท้ เปนอันหาเขตหาแดนบได้ เมื่อข้าวแลเป็นต้นเปนวงมาเปนอันเจือจางกันเสีย เขาจึงสู้กันเอา ลวดเป็นคำผิดเถียงกัน จึงว่า ขอมหาราชเจ้าบ้านหื้อผู้ข้าแต่ พระยาว่าหา เขตหาแดนบได้ฉันนั้นบิตแล พระยาจึงหื้อเขาป้านเปนขอบเปนคันตั้งเปนทนต์ทะกว้าง 7 วา ยาว 19 วา เปนแลไว้ แล้วเอาก่อนหินและต้นไม้มาฝังหื้อเปนเขตเปนแดนแก่เขาแล

แต่นั้นไปหน้า คหื้อเขาผุยหว่านข้าวในที่แดนของไผของมัน แล้วทำตาม กำลึงเขาก็พอเลี้ยงชีวิตรอด 12 เดือนแล ในแผ่นดินทั้งมวลก็เปนแผ่นดินแห่งพระยา พระยาก็ต่างว่าหื้อถวายเป็นส่วยไรแก่พระยา แลปีถวายเป็น 11 โกฎิ คือว่า 7 ล้าน 6 แสน 5 หมื่น 2 พัน 5 ร้อยโทณะ 7 สิบโทณะปลาย 9 พันข้าวเปลือกแล แดนแต่นั้นไปหน้า พระ ยาดนนั้นก็ได้ชื่อว่า ขัตติยา ว่าเปนใหญ่แก่ไร่นาคามเขต ทั้งมวลแล เมื่อภายหลัง คน ทั้งหลายก็บังเกิดใจบาปนัก ฆ่ากินชิงสัตว์ในน้ำในบกเปนอาหารเมืมนาน เมืองอันนั้นจึง ได้ชื่อว่า มิคคัทรฐเมื่อ(หัตถกัมม์ หน้า 50 เล่ม6)ลุนนี้ลวดขัดไม้ก็กับวะเสีย จึงแปล เรียกว่า มิคคะรัฐว่าเปนเมืองตั้งหัวที่แล คนทั้งหลายตั้งเปนไร่นาหัวที่ก็ในเมืองมิคคัทรฐ ก่อน เหตุตั้งอันขอบนาชาวมิคคัทรฐลวดงามเสมอพระเจ้า จึงหื้อเจ้าอนนท (ใบ ลานเลอะเลือน) ผ่าหื้อเหมือนเพื่ออันแล

แรกแต่นั้นไปหน้า คนทั้งหลายเอากการท้าวพระยาใช้สอย ก็เปนอันกิจเต็ม นักพระยาจึงว่า ไร่นาบ้านช่องสูสร้างแปลงนั้น ก็เปนที่คนจักอยู่ดีหลี แม่นสูจักกะทำการ กินก็ยังยากสันนี้ ส่วยไรอันสูหาล้างได้หื้อแก่กูนั้นมีน้อยมากเท่าใด หื้อผาเปน 8 ส่วนแล้ว เอามาหื้อแก่กู 2 ส่วนล้าันไว้แก่สูเทอะว่าสันนี้ แล้วจึงแต่งหื้อเปนนาขุมแต่เขาแดนนั้น มาแล แต่มานั้นมา คนทั้งหลายก็ประกอบด้วย โลกโทษตันทามากนัก กระทำไร่นาก็บับ เขตแดนของตัว ก็โลกเอาที่แดนของแห่งทูลาน ลวดได้ผิดเถียงกัน พระยาจึงแต่งเปนโลก ทนต์แก่คนผู้โลกผู้ลักเอาที่ทานของท่านไว้ฉันนี้แล (หัตถกัมม์ เล่ม 6 หน้า 46-49)

ภาษาไทยกลาง

ทีนี้จักพิจารณายังปฐมคัมภีร์ตั้งโลกแห่งพระยาสมมุตติราชมีดังนี้ ผู้มีพระยา (ปัญญา) จังรู้ตั้งนี้เทอะ ในกาลเมื่อตั้งแล้วแห่งปฐมกับนั้น ชาวสาละคือว่าชาวแห่งเราหาก เกิดเป็นต้นเป็นรวงในที่ทุกแห่ง แล้วก็แตกเป็นข้าวสารตกลงมา คนทั้งหลายก็เอามาต้ม หุงกินก็มีโอหารสยิ่งนัก กาลยามนั้นอายุคนยืนได้สองไชยปีแล เมื่อภายหลัง (หลัง) คนทั้งหลายได้กินง่าย ลวด (จึง) มีบาปกรรมคือว่าหาศีลหาสัจจะไม่ได้ มีความโลภมากนัก ชาวสาละลวด (จึง) บ่ (ไม่) แตก (ออก) เป็น (ข้าว) สาร เท่าเป็นข้าวเปลือกย่อยตกเหนือแผ่นดิน คนทั้งหลายก็ลวดเอาข้าวเปลือกนั้นมาตำหื้อ (ให้) เป็น (ข้าว) สารแล้วต้มหุงกิน โอหารสก็ผ่อน (ลด) หาย อายุคนก็ถอยจากสองไชยปีแล คนทั้งหลายก็ยังไม่รู้เผ็ดละอาย (ละอาย) แต่บาป ก็เร่งเข้ามีบาปกรรมแควน (มาก) นัก เข้าสาละอันเป็นเปลือกกับ (ไม่) พอล็ี้ยงคนทั้งหลาย กลายเป็นอันมีทุกข์ภัยมากนัก คนทั้งหลายจึงสู้ (แย่ง) กันชิงกันเอา ข้าวเปลือกอันหล่นตกเหนือแผ่นดินนั้นมากิน ลวดมีกันหะวิวาทกับด้วยกัน โทษก็เกิดมี มากนัก หาบุคคลผู้จัก (หัตถกัมม หน้า 46 เล่ม 6) เป็นใหญ่ตัดแต่ง (พิจารณาคติ) หื้อ (ให้) หายโทษแก่เขา หื้อ (ให้) หายภัยโทษอันนั้นบ่ได้ ภายหลัง (หลัง) เขาจึงจา (เจรจา) กัน ว่า เราทั้งหลายหากเสมอกันบ่ (ไม่) มีผู้จักเป็นใหญ่ แม่นว่าภัย (ทะเลาะ) ถ้อยคำ โทษคุณมี ก็หา ผู้จักตัดแต่ง (พิจารณาคติ) ว่าจา (ตัดสิน) หื้อ (ให้) หายโทษและภัยกับ (ไม่) ได้ ที่อันจำเรียว วุฒิก็บ่จักมี (ไม่เกิด) แก่เราชะแล มาเราจักพิจารณาหาเอาอย่างผู้มีบุญอันยิ่งกว่าเราทั้งหลาย แล้วจักตั้งไว้หื้อ (ให้) เป็นใหญ่แก่เราทั้งหลาย หื้อ (ให้) สั่งสอนยังคนทั้งหลายหื้อ (ให้) หายเสียยังภัยโทษทั้งมวล แล้วแต่งแปลง (แต่งตั้ง) หื้อ (ให้) เป็นบ้านเป็นเมืองแก่เราเทอะว่า อัน

แล้วเขาจึงชุมนุมคนทั้งหลายได้ 600 คน ยามนั้นโพธิสัตว์เจ้าแห่งเราอัน จุติ (ตาย) จากพรหมโลกลงมาเกิดในเมืองคน มีอายุได้ 7 หมื่น 5 พันปี เป็นผู้ยังหนุ่มนัก เหตุว่ายามนั้นอายุคนยืนได้ 7 ล้าน 6 แสนโกฏิปีแล โพธิสัตว์เจ้าอันบัวรมวล (บริบูรณ์) ด้วยสติปัญญายิ่งนัก คนทั้งหลายจึงพร้อมกันสมมุติตั้งโพธิสัตว์เจ้า หื้อ (ให้) เป็นพระยาแก่คนทั้งหลายจึงได้ชื่อว่าสมมุตติราชว่าอัน ยามนั้น จักปรากฏว่าเป็นเชื้อท้าวพระยาบ่ (ไม่) มีแล คนทั้งหลายสมมุติหื้อ (ให้) เป็น ลวด (จึง) ได้ชื่อว่า พระยาสมมุตติราชว่าอัน นั้นแล

คั้นว่าเจ้าได้เป็นพระยาแล้ว ก็จึงแต่งแปลงบ้านเมืองหื้อ (ให้) แก่คนทั้งหลาย เอา ยังวัดอุปาดอยแม่น้ำเป็นเขตเป็นแดน แล้วจึงแต่งหื้อ (ให้) เป็นเมืองใหญ่เมืองน้อยและ ความนิเมนะต่าง ๆ เอนามิตอันใดอันหนึ่งเป็นนิมิตใส่ชื่อบ้านเมืองอุปาดอย (หัตถกัมม

หน้า 47 เล่ม 6 น. 1040)แม่น้ำทั้งหลายแต่นั้นมาแล คั้นว่าเมืองอันใดมีพระยาอยู่ได้ 8,700 ตน รักษาตั้งอัน จึงได้ชื่อว่ามหารัฐแล เมืองอันใดพระยาอยู่รักษาได้ 65,000 ตน นั้นจึงเรียกว่ามณฑลรัฐแล เมืองอันใดมีพระยาได้ 46,000 ตน รักษาเรียกว่าปัจฉิมรัฐแล ล้ากว่านี้เรียกว่าประเทศรัฐเสียแล คั้นว่า(หากว่า)ประเทศที่ใดบ้านคนอยู่ใกล้กัน พอแม่ไก่ล่า(ออกหากิน)รอด(ถึง)กัน 800 วา พันว่าตั้งอันประเทศที่นั่นได้ชื่อว่านิคมแล บ้านอันใดใหญ่และกว้างคนอยู่ 200 กระกูลเรียกว่าคามแล

แต่งฉันนี้แล้วจึงกฎหมายหื้อ(ให้)เป็นปีเป็นเดือนเป็นวัน วันเม็ง(นับตามปฏิทิน มอญโบราณ) วันไทย หื้อ(ให้)เป็นระดู(ฤดู) 3 อัน(ฤดู)คือว่า เหมันตา(พฤษภาคม) คิมหา (ฤดูร้อน) วัสสาอุตตุ(ฤดูฝน) แล้วจึงปรากฏยังพระอาทิตย์ออกมาต่อเท่าเถิง(ตราบถึง) (เวลาพระอาทิตย์)ตกเรียกว่าทิวาหื้อ(ให้)เป็นวันหนึ่ง แต่ตะวัน(ดวงอาทิตย์)ตกเถิง(ถึง) ออก ภายหลังเรียกว่ารัตติงทิวาตามเมืองคนว่าล้าเถิงคนภายหลังมาถึง คนวันหน้าสอง เถิง คนกับวันทั้งมวล(เข้า)กับกันจึงเรียกว่า เป็นวันหนึ่งคั้นหนึ่ง แล้วจึงแต่งว่า 30 วันนี้ หื้อ(ให้)เป็นเดือนหนึ่ง แล้วจึงแบ่ง ระดู(ฤดู)ทั้ง 3 ว่าแล ระดู(ฤดู) มี 4 เดือน นับทั้ง 3 ระดู(ฤดู) มี 12 เดือน 12 เดือนเรียกว่าเป็นปีหนึ่ง แล้วแต่งใส่ชื่อหัวที่(แรก)ว่ากัตได้ แม่ปี 11 ปี จึงโคว(ครบรอบ)ลูกปี 12 ปีจึงโคว(ครบรอบ) ฉันนี้แล้วจึงใส่ชื่อ วันเม็งว่า 1.2.3.4.5.6.7. เจ็ดวันโคว เหตุว่าพระอาทิตย์เกิดก่อนตั้งก่อนพระจันทร์ พระจันทร์ถัด ลำดับกันฉันนี้แล ยามนั้นราหุ(ไม่)มีไผ(ผู้ใด)ลวด(จึง)บ่น(คิดถึง)มัน เหตุนั้นวันราหุ (หัตถกัมม์ หน้า 48 เล่ม 6 น. 104) ลวด(จึง)บ่น(ไม่มี)เพื่ออันแล(ด้วยเหตุนั้นแล)

พันดัง(ส่วน)ราหุนี้ มันมีความเคียด(โกรธ)ว่าเขานับ(ไม่นับถือ)กู หื้อ(ให้)ท้าว พระยาแลคนทั้งหลายแต่งปีเดือน เถานับแต่เขาเป็นประธานสิ่งเดียวก็ดีกว่าท้าว กีบ เทียว(ไม่เดิน)ทวย(เดินตาม)เขาแล กูหากจักเทียว(เดิน)หนทักขณะพร่อง(บ้าง)ชาวาฉันนี้ แล้วแล เหตุนั้นราหุนี้เทียวหย่อ(ย่อ/สั้น) คั้นมันจวบพบ 1 และ 2 ที่ใด มันยอมกระทำ ร้ายหื้อ(ให้พระอาทิตย์และพระจันทร์)หาเดชะรัศมี(ไม่)ได้เพื่ออันแล ภายหลังเขาจึงใส่ แม่วันไทยว่า ร้าง ลูกวันว่า ใส่ ด้วยลำดับ 10 วันโคว(ครบ) แม่ 12 วันโควลูกแล ออก(ปรากฏ)ในสุโรหัพันแล ภายหลังมาบาปกรรมแห่งคนทั้งหลายแรงนัก ข้าวสาละอัน เป็นเปลือก หล่นตก(ลงมาจำนวน)ก็น้อย คนทั้งหลายเอามาเลี้ยงชีวิต ฝูงมีกำลังมากก็ พอกินคุ้มสิบสองเดือน ฝูงมีกำลังอันน้อยก็(ไม่)พอกิน เยียะเมิน(ยิ่งนานวัน)ก็ยิ่งฉิบ หายตายเสีย คนทั้งหลายจึงจา(คุย)กันว่า เราจักเอาสิ่ง(สิ่งใด)มากินชา คนฝูงมีข้าว น้อยเสีย(หมด)แล้วก็ไปหาขอกินแต่คนฝูงมี(ข้าว)แล ยามนั้น เงินคำแก้วเหล็กทองขึ้น (ตะกั่ว)ชะงัว(ในที่นี้คือชื่อแร่ชนิดหนึ่ง)ก็(ไม่)เป็นของคน(มนุษย์)เพื่อ อันว่าคำซื้อขาย (การค้าขาย)ก็(ไม่)มีเพื่อ เขาจึงเข้าไปให้พระยาเห็นแล

พระยาสมมุตติราชจึงกล่าวว่า ชาตพิชชะ(พิช)ข้าวกล้านี้ หากเกิดงอกออก แต่แผ่นดินมาตาย สู(ท่าน)ทั้งหลายจึงรวม(รวม)เอาข้าวที่อันมีเปลือกนั้นไปผุย(โปรย)ไว้ที่เป็นเปอะ(โคลน)เปนเปือกตม แต่ 10 วัน 20 ดูราค้นว่า ข้าวสาลีฝุ่งนั้นหากงอกออกมามีอัน สู(ท่าน)จึงมากล่าวแก่ภูเทอะ เขาก็กระทำตามพระยาหากว่าซู(ทุก)ประการ อยู่ นานได้ 10 วัน (หัตถกัมม์ หน้า 49 เล่ม 6 น. 1043) 20 วัน ข้าวสาลีอันนั้นก็แตกเป็นพิชชะพิชงอกออกมาแท้ เขาก็ไปไหว้สาพระยา พระยาจึงว่าที่นี้เราบ(ไม่)ฉิบหายแล้วแล สู จึงไปแปลงแผ่นดินหื้อ(ให้)เป็นเปือกตมหื้อ(ให้)กว้างตามกำลังสู(ของท่าน) แล้วจึงเอา ข้าวสาลีเปลือกไปหว่านผุย(โปรย)ละ(ทิ้ง)ไว้เทอะ เมื่อนั้นเขาก็ไปกระทำตามคำ(แนะนำ) ของพระยาแท้เป็นอันหาเขตหาแดนบ(ไม่)ได้ เมื่อข้าวแลเป็นต้นเป็นงวง(รวง)มาเป็นอัน เจือจางกันเสีย เขาจึงสู้(ชิง)กันเอา(ข้าว) ลวด(จึง)เป็นคำผิดเถียงกัน (เขา)จึงว่าขอ มหาราชเจ้าบ้านหื้อ(ให้)ผู้ข้าแต่ พระยาว่าหาเขตหาแดนบ(ไม่)ได้ฉันนี้ บ่ดีแล พระยาจึงหื้อ (ให้)เขาบ้าน(ดินพูน)เป็นขอบเป็นคันตั้งเป็นทันตะกว้าง 7 วา ยาว 19 วา เป็นแลไร (นา) แล้วเขาก็ถอนหินและต้นไม้มาฝังหื้อ(ให้)เป็นเขตเป็นแดนแก่เขาแล

แต่นั้นไปหน้าก็หื้อ(ให้)เขาผุย(โปรย)หว่านข้าวในที่แดนของไผ(โคร)ของมัน แล้วกระทำตามกำลังเขา ก็พอเลี้ยงชีวิตรอด 12 เดือนแล ในแผ่นดินทั้งมวลก็เป็นแผ่นดินแห่งพระยา พระยาก็ต่างว่าหื้อถวายเป็นส่วยไร(ส่วย)แก่พระยาแลปีถวายเป็น 11 โกฎิ คือว่า 7 ล้าน 6 แสน 2 พัน 5 ร้อย โทณะ 70 โทณะปลาย 9 พันข้าวเปลือกแล แดนแต่นั้นไป หน้า พระยาตนนั้นก็ได้ชื่อว่าขัตติยาว่าเป็นใหญ่แก่ไร่นาคามเขตทั้งมวลแล

เมื่อภายหลัง คนทั้งหลายก็บังเกิดใจบาปนักฆ่ากินซึ่งสัตว์ในน้ำในบกเป็นอาหารเมื่อนาน เมืองอันนั้นจึงได้ชื่อว่ามคค์ทธรณครรัฐ (หัตถกัมม์ หน้า 50 เล่ม 6) เมื่อลูณ (ภายหลัง)นี้ลวดขัด(เพิ่ม)ไม้ก็(สระอิ)กับวะเสีย จึงแปลเรียกว่ามคคครรัฐว่าเป็นเมืองตั้ง หัวที่(แรก)แล คนทั้งหลายตั้งเป็นไร่นาหัวที่ก็ในเมืองมคคทธรณครรัฐก่อน เหตุตั้งอันขอบนา ชาวมคคทธรณครรัฐลวดงามเสมอพระเจ้าจึงหื้อเจ้าอาณนท (เลอะเลือน) ผ่าหื้อ(ให้)เหมือนเพื่อ อันแล

แรกแต่นั้นไปหน้า คนทั้งหลายเอากว(ทำงานให้)ท้าวพระยาใช้สอยก็เป็นอันกิจเต็มนัก พระยาจึงว่าไร่นาบ้านของสู(ที่ท่าน)สร้างแปลงนั้น ก็เป็นที่คนจักอยู่ดีดีดี แหม่นสู(หากท่าน)จักกระทำกรณิกก็ยังยากฉันนี้ส่วยไรอันสู(ท่าน)หลั่งได้(ควร)หื้อ(ให้)แก่ ภู(พระยา)นั้นมีน้อยมากเท่าใด หื้อ(ให้)ผ่า(แบ่ง)เป็น 8 ส่วน แล้วเอามาหื้อ(ให้)แก่ภู 2 ส่วน ล้วน(ที่เหลือให้)ไว้แก่สู(ท่าน)เทอะว่าฉันนี้แล้ว จึงแต่ง(ตั้ง)หื้อ(ให้)เป็นนาขุมแต่ เขาแดนนั้นมาแล

แต่นั้นมา คนทั้งหลายก็ประกอบด้วยโลกโทษตัณหาหนัก กระทำไร่นาก็
บ(ไม่)นับเขตแดนของตัวเอง) ก็โลกเอาที่แดนของแห่งท่าน ลวดได้ผิดเถียงกัน พระยา
จึงแต่งเป็นโลกทัศน์แก่คนผู้โลก ผู้ลักเอาที่ท่านของท่านไว้ฉันนี้แล

บทลงโทษของพระยาสมมุตราช

มีว่าผู้ใดสร้างโลกเอานาท่านด้วยอันมานะดังอัน ชาวอันมันกระทำนั้นได้
เท่าใด หื้อเจ้านาเจ้าที่เอานับเสีย พุนอันมันได้กระทำยากด้วยแรงนั้นอย่าว่าฤา มีว่าปู้
กะดีลิมกะดี เมื่อลุนจิงรู้มันไปขอจิมเจ้าที่หื้อได้ผ่าข้าวนั้นเป็น 5 ส่วน หื้อค้ายากแรงแม้น
ส่วน 1 เจ้าที่เอา 4 ส่วน มิมันรู้แล้วไปขอจิมเจ้าที่เจ้านานั้น หื้อเจ้าที่เจ้านา ผ่าเอาข้าว
นั้นเป็น 7 ส่วน ไว้หื้อเป็นค้ายากแรงแม้น 2 ส่วน เจ้านาเอา 5 ส่วน ที่แล้วสอนมันเสีย
อย่า หื้อมันเยยะซ้ำ (หัตถกัมมัฯ หน้า 51 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

มีว่าผู้ใดสร้างโลกเอานาท่านด้วยอันมานะ(อวดดี)ดังอัน ชาวอันมันกระทำ
นั้นได้เท่าใด หื้อ(ให้)เจ้านาเจ้าที่(ยึด)เอานับเสีย พุน(ส่วน)อันมันได้กระทำยากด้วย
แรง(งาน)นั้นอย่าว่าฤา มีว่าป(ไม่)รู้ก็ดีลิมก็ดี เมื่อลุน(ภายหลัง)จิงรู้มันไปขอจิม(จาก)เจ้า
ที่(นา) หื้อ(ให้)ได้ผ่า(แบ่ง)ข้าวนั้นเป็น 5 ส่วน หื้อ(ให้)ค้ายากแรงแม้นส่วน 1 เจ้าที่(นา)
เอา 4 ส่วน มิมันรู้แล้วไปขอจิม(ด้วย)เจ้าที่เจ้านานั้น หื้อ(ให้)เจ้าที่เจ้านา ผ่า(แบ่ง)
เอาข้าวนั้นเป็น 7 ส่วน ไว้หื้อ(ให้)เป็นค้ายาก(ค่าเหนื่อย)แรงแม้น 2 ส่วน เจ้านาเอา 5
ส่วน ที่แล้ว(ส่ง)สอนมันเสีย อย่า หื้อ(ให้)มันเยยะ(กระทำ)ซ้ำ(อีก)

ลวงเอาที่นาท่าน

ผู้ใดลวงเอาที่นาท่านบ่ทันปลูกข้าวเท่านั้น หื้อกฎหมายยังนานั้น ทุกปีได้
ข้าวเท่าใด หื้อผ่าเก็งหื้อไว้แถมมันใช้เก็ง 1 มีว่ามันลิมและบู้ รู้แล้วไปยอมมัน หื้อผ่าเป็น
5 ส่วน หื้อมันใช้ 2 ส่วน เปนสินไหมแล มิรู้แล้วยังมีมานะยอมท่านนั้นหื้อผ่าเป็น 3 ส่วน
เอาจิงมัน 2 ส่วน ไว้หื้อมัน ส่วน 1 แล้วสอนมันเสีย อย่าหื้อมันกระทำซ้ำ (หัตถกัมมัฯ ใน
พิธิณัย ไชยแสงสุกุล และคณะ. รายงานการวิจัยเรื่องกฎหมายล้านนาโบราณฯ สถาบัน
ไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2531 เล่ม 6 หน้า 49(หัตถกัมมัฯ ใน พิธิณัย ไชย
แสงสุกุล และคณะ. รายงานการวิจัยเรื่องกฎหมายล้านนาโบราณฯ สถาบันไทยคดี
ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2531 เล่ม 6 หน้า 49 หน้า 1043)

ภาษาไทยกลาง

ผู้ใดลองเอาที่นาท่าน ปันปลูกข้าวเท่านั้น หื้อ(ให้)กฎหมาย(จด/บันทึก) ยงนานั้น ทุกปีได้ข้าวเท่าใด หื้อผ่า(ให้แบ่ง)เก็ง(ครึ่ง) หื้อ(ให้)ไว้แก่มั่นใช้เก็ง 1 มิว่า มั่นลืมและบรู๋ รู้แล้วไปยอมนั้น หื้อผ่า(ให้แบ่ง)เป็น 5 ส่วน หื้อ(ให้)มั่นใช้ 2 ส่วน เป็นสินไหมแล มิรู้แล้วยังมีมานะ(อวดดี)ยอม(ยอมแก่)ท่านนั้น หื้อผ่า(ให้แบ่ง)เป็น 3 ส่วน เอาจึงมั่น 2 ส่วน ไว้หื้อ(ให้)มั่น ส่วน 1 แล้ว(สั่ง)สอนมันเสีย อย่าหื้อมันกระทำซ้ำ

บ่อข้าวของ บ่อเหล็ก บ่อเหี้ยก

เมื่อภายลูนบ่อข้าวของจึงเกิดมี บ่อเหล็กเกิดก่อน แล้วเครื่องก็เกิดกับมาแล พระยาแต่งแปลงเป็นพว้าขวานเสียมมุยสิ่วชะหังวเขาเป็นต้น แล้วบ่อเหี้ยก บ่อขึ้น(ขึ้น) เกิดถัดแล้ว บ่อเงินเกิดบ่อคำเกิดบ่อแก้วผลึกเกิด บ่อแก้วมหาสระเกิด บ่อแก้วปัตตำราก เกิด บ่อแก้วปัพภา บ่อแก้ววิฑูรเกิด บ่อแก้วปวาฬเกิด บ่อแก้ว บ่อมรกตเกิด บ่อแก้ว นิลผักตบเกิด บ่อแก้วนิลละนินเกิดลูนทั้งหลายแล (หัตถกัมม์ หน้า 49 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

เมื่อภายลูนบ่อข้าวของจึงเกิดมี บ่อเหล็กเกิดก่อน แล้วเครื่องก็เกิดกับมา แล พระยาแต่งแปลงเป็นพว้าขวานเสียมมุย(ขวาน)สิ่วชะหังว(เครื่องมือขุดดินชนิดหนึ่ง) เขา(จอมมักใช้คู่กับจก)เป็นต้น แล้วบ่อเหี้ยก(ตะกั่วผสมดีบุก/สังกะสี)บ่อขึ้น(ตะกั่ว)เกิด ถัดแล้วบ่อเงินเกิดบ่อคำ(ทองคำ)เกิด บ่อแก้วผลึกเกิด บ่อแก้วมหาสระเกิด บ่อแก้วปัตตำ ราก(ปัทมราช/พลอยสีแดง/ทับทิม)เกิด บ่อแก้วปัพภา(อัญมณีชนิดหนึ่ง) บ่อแก้ววิฑูร (ไพฑูรย์)เกิด บ่อแก้วปวาฬ(ประพาฬ/รัตนสีแดงอ่อน)เกิด บ่อแก้วบ่อมรกตเกิดบ่อแก้ว นิลผักตบ(พลอยชนิดหนึ่ง)เกิด บ่อแก้วนิลละนินเกิดลูน(ที่หลัง)ทั้งหลายแล

พิชชะตันไม้หญ้าและเครือเขา

ส่วนว่าพิชชะตันไม้หญ้าและเครือเขาทั้งหลายออกงอกเหนือหน้าแผ่นดินก็ หากด้วยโอฆารสแผ่นดินไผ่ปลูกบ่ง ดังผู้คนทั้งมวลก็บังเกิดมีข้าวของเงินคำแก้วแหวน มากนัก พระยา สมมุติเท่าตนเดียวพิจารณาแต่งแปลงถ้อยคำบ้านเมืองเป็นอันเคร่งใจนัก จึงแต่งหื้อมีเสนาอามาตย์ผู้ใหญ่ไว้ต่างตนแล้ว ถ้อยคำหล้าควรถึงก็จึงถึง บ่หื้อเครื่อง

ใจพระยาหลายแล เรียงนั้นก็จึงตั้งยังเสนาอำมาตย์หื้อแก่ คนผู้รู้สาตร 2 ประการ คือ ว่า วัชรสาตร กัมมกระณะสาตร ว่าเป็นผู้มีประยาหื้อรู้แต่งบ้านแปลงเมืองและพิจารณา ถ้อยคำ หื้อ ระวังเสียยังกพะหวิบาทแล พระยาก็ตั่งหื้อผู้รู้ยังวัชรสาตรหื้อเป็นช่างแก้ว แหวนเงินคำแลจึงตั้งยังคนผู้รู้กัมมกระณะสาตรไว้หื้อเป็นช่างไม้ช่างหินอันกระทำด้วยกำลัง อันหึกหยาบ แล้วจึงตั้งไว้หื้อคนทั้งหลายหื้อเป็นใหญ่ถึงแก่ถ้านันดร(ฐานันดร)ตามคุณ แห่งเขา เป็นต้นว่าเสนาใต้คำ นายเหล้ม นายประตุ นายหนังสือ นายฉาง นายประตุเวีย ยง นายคุ้ม นายจำบ้าน นายเรือน พ่อครัว พ่อเวียกทำการ หื้อมีนายแลคนจันนี้ เมื่อ ภายหลังอุปการกัมมก็เกิดมีแก่คนทั้งหลาย คือว่าฆ่าสัตว์ ลักขของท่าน กระทำมิจจาจน กัมม 2 ประการนี้เกิดก่อน ถัดนั้นคำพรางเล่าสัพพะหลี่เล่ามุสาวาท สุราเมไรย์ บมีเทือ (หัตถกัมม หน้า 52-53 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

ส่วนว่าพิชชะ(พิช)ต้นไม้หญ้าและเครือเขา(เถาวัลย์)ทั้งหลายออกงอกเหนือ หน้าแผ่นดิน ก็หากด้วยโอชารสแผ่นดินไผ(ผู้ใด)ปลูกบฝัง(ไม่ปลูก) ตั้งผู้คนทั้งมวลก็ บังเกิดมีข้าวของเงินคำแก้วแหวนมากนั้ พระยาสมมุติเท่าตนเดียว พิจารณาแต่ง แปลงถ้อยคำบ้านเมืองเป็นอันเคร็งใจ(เคร็งใจ)นัก(มาก) จึงแต่งหื้อ(ให้)มีเสนาอำมาตย์ผู้ ใหญ่ไว้ต่าง(แทน)ตนแล้ว ถ้อยคำ(คดี)หล้าง(หาก)ควรถึง(ร้องเรียนถึง)ก็จึงถึง บหื้อเค ริงใจ(มิให้เคร็งใจ) (หัตถกัมม หน้า 52 เล่ม 6) พระยาหลายแลเรียง(จาก)นั้น ก็จึง (แต่ง)ตั้งยังเสนาอำมาตย์หื้อ(ให้)แก่ คนผู้รู้สาตร(วิชา) 2 ประการ คือว่าวัชรสาตร (วิชาเกี่ยวกับอญฺมณิ) กัมมกระณะสาตร(วิชาก่อสร้าง)ว่าเป็นผู้มีประยา(ปัญญา) หื้อ(ให้) รู้แต่งบ้านแปลงเมืองและพิจารณาถ้อยคำ หื้อ(ให้)ระวังเสียยังกพะหวิบาทแล พระยากี้ (แต่ง)ตั้งหื้อ(ให้)ผู้รู้ยังวัชรสาตรหื้อ(ให้)เป็นช่างแก้วแหวนเงินคำแล จึง(แต่ง)ตั้งยังคนผู้ รู้กัมมกระณะสาตรไว้หื้อ(ให้)เป็นช่างไม้ช่างหินอันกระทำด้วยกำลังอันหึกหยาบ(งานหนัก) แล้วจึง(แต่ง)ตั้งไว้หื้อ(ให้)คนทั้งหลายหื้อ(ให้)เป็นใหญ่ถึงแก่ฐานันดรตามคุณแห่งเขา เป็นต้นว่า เสนาใต้คำ(พิจารณาคดี) นายเหล้ม(ขุนคลัง) นายประตุ นายหนังสือ นาย ฉาง(ยังฉาง) นายประตุเวีย ยง นายคุ้ม(วัง) นายจำบ้าน นายเรือน พ่อครัว พ่อเวียก ทำการ(ดูแลการเกณฑ์แรงงาน) หื้อ(ให้)มีนายแลคนจันนี้ เมื่อภายหลังอุปการกัมมก็เกิดมีแก่ คนทั้งหลาย คือว่าฆ่าสัตว์ ลักขของท่าน กระทำมิจจาจน กัมม 2 ประการนี้เกิดก่อน ถัดนั้นคำพราง(คำโกหก)เล่าสัพพะหลี่(หลอกหลวง)เล่ามุสาวาทสุราเมไรย์ บมีเทือ

คำสอนพญาสมมุติราช

พระยาสมมุตติราชจึงแต่งยังสาตรศิลป์คุณทั้งหลายไว้แก่คนทั้งหลาย หื้อ
กระทำการต่างๆ เป็นต้นว่า อักษรเลขสาตรนั้น หื้อเป็นนายหนังสือ พระยาจึงพิจารณา
หื้อผู้มึโวหารสัทธิหื้อเป็นจำไต่คำ ผู้จำไต่คำนี้แควนหายากกว่าการอันอื่นแล เหตุ
จักหื้อโลกาวุฒิแล หื้อพ้นจากทุกคติก็เพื่อเขาตาย อันว่าผู้คนอันเป็นเสนาอามาตย์
นายหนังสือแลคนผู้เอาการนั้น แต่งหื้อมีจตุอินทสีล 4 ประการ คือว่าเมตตา เม อเว
ราโหนตุ อุตตาเม อเวราโหนตุ ดังนี้ หื้อมีในตนเขา แล้วจึงแต่งกตุมพิก (กฏุมพิก) ไว้ หื้อ
เป็นเสนาได้คำมี 27 คน อันมีโวหารภาพเป็นต้นมีมหาจุพนัชนภาพเป็นที่สุดแล 27 กตุม
พิกนี้โทษแลอันหากตุมพิกแล คนบ่หื้อเจือกัน บัดนี้รวมมาแลอันแลน้อย บ่เอาทั้งมวลได้
เหตุว่ากว้างขวางนัก กตุมพิกผู้นี้ก็ยังมีเมืองมคควโพ้นแล จุพนัชนมหาจุพนัชน บ่มาทั้งมวล
เหตุจุพนัชนนั้นหาก พิจารณาคำพราหมณ์หากวิเศษ 1 มหาจุพนัชนนั้นพิจารณาคำ
หากษัตริย์และท้าวพระยามหากษัตริย์ผู้ใหญ่มากเป็นวิเศษ 1 แล เมื่อนั้น จักกะจึงมา ถึง
พระยา จึงได้ชื่อว่า สมมุตติจักกะวัดติราชว่าอันวันนั้นแล (หัตถกัมมัฯ หน้า 52)

ภาษาไทยกลาง

พระยาสมมุตติราชจึงแต่งยังสาตรศิลป์คุณทั้งหลายไว้แก่คนทั้งหลาย หื้อ
(ให้)กระทำการต่างๆ เป็นต้นว่า อักษรเลขสาตร(อักษรเลข)นั้น หื้อ(ให้)เป็นนายหนังสือ
พระยาจึงพิจารณาหื้อ(ให้)ผู้มึโวหารสัทธิหื้อ(ให้)เป็นจำไต่คำ(พิจารณาคติ) ผู้จำไต่คำนี้
แควนหายากกว่าการอันอื่นแล เหตุจักหื้อ(ให้)โลกาวุฒิแล หื้อ(ให้)พ้นจากทุกคติก็เพื่อ
เขาตาย อันว่าผู้คนอันเป็นเสนาอามาตย์นายหนังสือแลคนผู้เอาการนั้น แต่ง(ตั้ง)หื้อ
(ให้)มีจตุอินทสีล 4 ประการ คือว่าเมตตาเม อเวราโหนตุ อุตตาเม อเวราโหนตุ ดังนี้ หื้อ
(ให้)มีในตนเขา แล้วจึงแต่งกตุมพิก(กฏุมพิก)ไว้ หื้อ(ให้)เป็นเสนาได้คำมี 27 คน อันมี
โวหารภาพเป็นต้นมีมหาจุพนัชนภาพเป็นที่สุดแล 27 กตุมพิก(กฏุมพิก)นี้โทษแลอันหากตุม
พิกแลคนบ่หื้อ(ให้)เจือ(ปะปน)กัน บัดนี้รวม(รวม)มาแลอันแลน้อย บ่เอาทั้งมวลได้ เหตุ
ว่ากว้างขวางนัก กตุมพิกผู้นี้ก็ยังมีเมืองมคควโพ้นแล จุพนัชนมหาจุพนัชน บ่มาทั้งมวล
เหตุจุพนัชนนั้นหากพิจารณาคำพราหมณ์ หากวิเศษ 1 มหาจุพนัชนนั้นพิจารณาคำ
หากษัตริย์และท้าวพระยามหากษัตริย์ผู้ใหญ่มากเป็นวิเศษหนึ่งแล เมื่อนั้น จักกะจึงมาถึง
พระยา จึงได้ชื่อว่า สมมุตติจักกะวัดติราช ว่าอันวันนั้นแล

คนทั้งหลายหันยังโลกบาปธัมม

ส่วนว่าคนทั้งหลายหันยังโลกบาปธัมมมีมากนักยิ่งละอายแต่บาป ก็หนีไป
แปลงกัตติกุอยู่ยังราวป่าห้วยดอยที่สงัด แล้วแอ้วขอกินมาเลี้ยงชีวิตแห่งเขา มีไม้เท้า
เป็นที่ใส่ข้าวของเขาจึงได้ชื่อว่าพราหมณ์เพื่ออันแล คนผู้เป็นยาวเรือนกระทำไร่นาค้าขาย

เลี้ยงวัวควายนั่นได้ชื่อว่า เวลียา คนผู้อันแสวงหาฆ่าสัตว์มาเลี้ยงชีวิตนั้นได้ชื่อว่า เนสา
ทะเล วงสา 6 อันมีวงสาพระยา สมมุติจักกวัตติราชเป็นต้น จักสืบไปต่อเท่าเลี้ยงกับนี้
ทะเล (หัตถกัมมฯ หน้า 53 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

ส่วนว่าคนทั้งหลายหัน(เห็น)ยังโลภบาปธรรมมีมากนักรังละอายแต่บาป ก็
หนีไปแปลงกตติกุอยู่ยังราวป่าห้วยคอยที่สงัด แล้วแฉ่ว(เที่ยว)ขอกินมาเลี้ยงชีวิตแห่ง
เขา มิได้ทำเป็นที่ใส่ข้าวของเขาจึงได้ชื่อว่าพราหมณ์เพื่ออันแล คนผู้เป็นยาว(เหย้า)
เรือนกระทำไร่นาค้าขายเลี้ยงวัวควายนั่นได้ชื่อว่าเวลียา คนผู้อันแสวงหาฆ่าสัตว์มาเลี้ยง
ชีวิตนั้นได้ชื่อว่า เนสาทะเล วงศ์สา 6 อันมีวงศ์สาพระยาสมมุติจักกวัตติราช
เป็นต้น จักสืบไปต่อเท่าเลี้ยงกับนี้ทะเล

มหาอภิไชยสันโทมหาเสฐฐี

ในกาลนั้นยังมีพ่อนาผู้ 1 ชื่อว่าอภิไชยสันโธไปกระทำนาจิมข้างคอยอัน 1 ชื่อ
ว่ามุสสบบัพพัตตะ ได้ขุมข้าวของแห่ง 1 มันจึงเมื่อให้พระยาสมมุติจักกวัตติราช พระ
ยากก็หื้อเอาเกวียนไปลากเอามาได้เงิน 7 ร้อยวาหะ แลวาหะได้ 2 เกวียน ทั้งมวลเปน
1,400 เกวียน ได้ ค่า 570 วาหะ เปน 1,140 เกวียนได้แก้ว 55 วาหะเปน 1,100
เกวียน เอมากองไว้ยังช่วงหลวงพระยา พระยาจึงว่าข้าวของทั้งมวลผู้นี้หากเกิดด้วย
บุญแห่งพ่อนาผู้นี้ มันเป็นคนผู้ประเสริฐกว่าคนทั้งหลายแล เราบ่ควรเอาข้าวของผู้นี้แล
ว่าฉันนี้ แล้ว ก็เวนคืนหื้อพ่อนานับเลี้ยง พระยากก็แต่งยังวัดอุบริโกคหื้อแก่พ่อนา คือว่า
ข้างม้าเสตฉัตรเครื่องอลังการต่างๆ (ไบลานขาด 1 คำ) ตั้งไว้ในถานันตระ(ฐานันดร)
มหาปโรหิต ใส่ชื่อวามหาภิไชยสันโทมหาเสฐฐีแล ภายลุนท้าวพระยาทั้งหลาย จึงใส่ชื่อ
ผู้มีข้าวของมากกว่ามหาเสฐฐีตั้งแต่นั้นมาแล เหตุนั้นท้าวพระยาทั้งหลาย (ไบลานขาด 8
คำ) ประโยชนด้วยข้าวของเงินค่าแก้วแหวน จึงหื้อไปเอาแก่มหาเสฐฐีนั้นยอมมี เขต 3
อัน คือว่า สัทธาไทยะ 1 ทัณธไทยะ 1 อัทธะไทย 1 แล

คั้นว่าพระยาเอาล้ำแสนลงลุ่ม (ไบลานขาดหาย 2 คำ) มหาเสฐฐีน้อม
ถวายบ่หื้อแทนเอาล้ำแสนขึ้นบน เถิง 5 แสน หื้อแทนเถิง 1 คั้นเอาล้ำ 5 แสนขึ้นเมื่อบน
หื้อแทนทั้งมวลแล เหตุว่า คนผู้เป็นเสฐฐีแต่ก่อนนี้พ่อนาได้เป็นเสฐฐีตาย พ่อนากะดีพ้อ
คักกะดีผู้มีชาติฉันนี้ แม่นได้เป็นเสฐฐีดังอันกะดี ก็หื้อได้เป็นพ่อนากระทำนากินจึงจัก
วุฒิ แม่นว่าคนผู้ผู้มีข้าวของเงินค่ามากนักรับปันใดกะดี ก็ยังได้ชื่อข้าวมากินตาย แม่นบ่เีย
ยะนักร ก็หื้อเยยะเปน ภิหมายว่าเปนพ่อนาแท้แล บ่ควรหื้อเสียริดเทื่อ เมื่อนั้น คน
ทั้งหลายขงขวายนเลี้ยงชีวิตบังเกิดยังโลกดินหาบาปธัมมมากนักลวดชิงที่แดนไร่นาสวน

เรือกกับด้วยกัน จึงผิดกัน พระยาจึงหื้อเสนาอำมาตย์พิจารณา พระยาจึงแปลงแต่ง กัม
ภีร์อันชื่อว่า วัตถุปัญญาจารย์ แจกไฟไว้แก่เสนาฯแห่ง เพื่อหื้อตัดแต่งหื้อฝูงคนทั้ง
หลายอันซึ่งเอาบ้านสวนไร่นากัน (หัตถกัมม์ หน้า 54-56 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

ในกาลนั้น ยังมีพ่อนาผู้หนึ่งชื่อว่าภิชัยสันโธไปกระทำนาจิม(ติด)ข้างดอย(ภู
เขา)อันหนึ่งชื่อว่ามุสุมบัพพัตตะ(บรรพต)ได้ชุมข้าวของแห่งหนึ่ง มันจึงเมื่อให้พระยา
สมมุติจักกะวดีราช พระยาก็หื้อเอาเกวียนไปลาก(ข้าวของ)เอามาได้เงิน 7 ร้อยวาหะ
แล(แต่ละ)วาหะได้(เท่ากับ) 2 เกวียน ทั้งหมด(รวม)เป็น 1,400 เกวียน ได้ค่า 570
วาหะ เป็น 1,140 เกวียน ได้แก้ว 55 วาหะเป็น 1,100 เกวียน เอามาของไว้ยังช่วง
(สนาม)หลวง(ของ)พระยา พระยาจึงว่าข้าวของทั้งหมดนี้หากเกิดด้วยบุญแห่งพ่อนาผู้
นี้ มันเป็นคนผู้ประเสริฐกว่าคนทั้งหลายแล เราไม่ควรเอาข้าวของของผู้นี้แล้วฉันนี้ แล้ว
ก็เวน(มอบ)คืนหื้อ(ให้)พ่อนานับเลี้ยง พระยาก็(ตก)แต่งยังวัตถุบริโภคหื้อ(ให้)แก่พ่อนา
คือว่า ข้างม้าเสตฉัตรเครื่องอลังการต่าง ๆ (ใบลานขาด 1 คำ) ตั้งไว้ในถ้ำนั้นตระ
(ฐานันดร)มหาปโรหิต ใส่ชื่อว่า มหาภิชัยสันโธมหาเศฐีแล ภายหลัง(หลัง)ทำวพระยา
ทั้งหลาย จึงใส่ชื่อผู้มีข้าวของมากกว่า มหาเศฐีตั้งแต่นั้นมาแล เหตุนี้ทำวพระยาทั้ง
หลาย (ใบลานขาด 8 คำ) ประโยชนด้วยข้าวของเงินค่าแก้วแหวน จึงหื้อ(ให้)ไปเอาแก่
มหาเศฐีนั้นย่อมมี เขต 3 อัน คือว่า สัทธิไทยะ 1 ทณธิไทยะ 1 อัทธะไทย 1 แล

คั้นว่าพระยาเอาล้ำแสนลงลุ่ม(ต่ำกว่าแสน) (ใบลานขาดหาย 2 คำ) มหา
เศฐีนั้น่อมถวาย(ไม่)หื้อ(ให้)แทนเอาล้ำแสนขึ้นบน(มากกว่าแสน) ถึง 5 แสน หื้อ(ให้)
แทนถึง 1 (ครั้งหนึ่ง) คั้น(หาก)เอาล้ำ(มากกว่า) 5 แสนขึ้นเมื่อบน(ขึ้นไป) หื้อ(ให้)แทน
ทั้งหมดแล เหตุว่า คนผู้เป็นเศฐีแต่ก่อนนี้พ่อนาได้เป็นเศฐีตาย พ่อนาก็ดีพ่อคำก็ดี
(หัตถกัมม์ หน้า 55 เล่ม 6) ฝูงมีชาติฉันนี้ แม่ได้เป็นเศฐีดังอันก็ดี ก็หื้อ(ให้)ได้เป็น
พ่อนากระทำนาจิมจักวุฒิ แม่ว่าคนฝูงนี้มีข้าวของเงินค่ามากนักปานใดก็ดี ก็ยังได้ชื่อ
ข้าวมากินตาย แม่บ่เยาะนัก ก็หื้อ (ให้)เยาะเป็น ภิหมายว่าเป็นพ่อนาแท้แล บ่ควร
หื้อ(ให้)เสียรืตเทื่อ (หัตถกัมม์ หน้า 54-55 เล่ม 6)

เมื่อนั้น คนทั้งหลายขงขวยเลี้ยงชีวิตบังเกิดยังโลกดินหาบาปกรรมมาก
นัก ลวดชิงที่แดนไร่นาสวนเรือกกับด้วยกัน จึงผิด(ทะเลาะวิวาท)กัน พระยาจึงหื้อ(ให้)
เสนา อำมาตย์พิจารณา พระยาจึงแปลงแต่งกัมภีร์อันชื่อว่าวัตถุปัญญาจารย์ แจกไฟ
ไว้แก่เสนาฯ(ทุก)แห่ง เพื่อหื้อ(ให้)ตัดแต่ง(พิจารณา)หื้อ(ให้)ฝูงคนทั้งหลายอันซึ่งเอาบ้าน
สวนไร่นากัน

เขียนาร่วมฝ่าย

คิดว่า 2 กระกูลเขียนาร่วมฝ่ายเดียวกัน เมื่อสร้างแปลงคันและไม้ก็เท่ากัน
เมื่อเอาน้ำผู้ 1 พ้อย โลกปูนแพ้ เอา 2 ปูน 3 ปูน ว่าคำดี ก็บ่ฟัง ข้าวกล้าแห้งทันทาย
เสียเท่าใด หื้อผู้ปูนแพ้นั้นได้ใช้นับเสียง อย่าไหม้ ฝีมือมันหากดำดี เพ็นตีต่อมือพอ
พองแท้หื้อไหม 130 เงิน ฝีมือล้ำ 5 ร้อยเมื่อบน เลือดบ่ออกหื้อไหม 150 เงิน คันผู้ได้
น้ำดีผู้โอบนั้นอย่าว่าอาแปน ความแล้ว (หัตถกัมม์ หน้า 57 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

คำว่า 2 กระกูลเยยะ(ทำ)นาร่วมฝ่ายเดียวกัน เมื่อสร้างแปลงคัน(ฝ่าย) และไม้(ที่เอามาสร้าง/ซ่อม)ก็เท่ากัน เมื่อเอาน้ำ(ใส่นา) ผู้ 1 พ้อย(หาก) โลกปูนแพ (เอาชนะ/แย่งชิง)เอา(น้ำ) 2 ปูน(สวน) 3 ปูน(สวน) ว่าคำดี(พูดด้วยดี) กีบ(ไม่)ฟัง (ทำให้)ข้าวกล้าแห่งท่านตายเสีย(หาย)เท่าใด หื้อ(ให้)ผู้ปูนแพ(แย่งเอา)น้ำ/ชนะ)นั้นได้ (ชด)ใช้นับเสียง(ทั้งหมด) อย่า(ปรับ)ใหม่ มิว่ามันหาก(มันผู้แย่งน้ำ)คำดี เพ็น(คนหนึ่ง)ติดต่อ(บาดเจ็บ)มือพอพองแท้ หื้อ(ให้ปรับ)ใหม่ 130 เงิน มิว่า(หากว่า)ล้ำ(เกิน) 500 เมื่อบน(ขึ้นไป) เลือดบ(ไม่)ออกหื้อ(ให้)ใหม่ 150 เงิน คัน(หาก)ผู้บ(ไม่)ได้น้ำดีผู้ โลกนั้นอย่าว่าฤา เป็นความแล้ว

เจ้าขุนปันน้ำเสมอกัน

คำว่าเจ้าขุนปันน้ำหื้อเสมอกันแล้ว ผู้ใดบนับพ้อยไปลักเอาน้ำเมื่อวันกะดีเมื่อ คื่นกะดี ผกได้หื้อมัดไปเถิงขุนแล้วใหม่ 110 เงิน มิว่ามันมีเครื่องฆ่ากับมือมัน มันตอบ หื้อฆ่าตายกับที่ อย่าว่าฤา ผิบได้ฆ่ากับที่ หื้อใหม่ 330 เงิน (หัตถกัมม์ หน้า 57 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

คำว่าเจ้าขุนปัน(แบ่ง)น้ำ(จากเหมืองฝ่าย)หื้อ(ให้)เสมอกันแล้ว ผู้ใดบนับ (ไม่นับถือเจ้าขุน) พ้อย(หาก)ไปลักเอาน้ำเมื่อ(เวลากลาง)วันกิดี เมื่อคื่นกิดี ผก(ชุมจับ) ได้หื้อ(ให้)มัดไปเถิง(ส่งถึง)ขุน แล้ว(ปรับ)ใหม่ 110 เงิน มิว่ามันมีเครื่องฆ่า(อาวุธ)กับ มือมัน มัน(ได้)ตอบ หื้อ(ให้)ฆ่า(มันผู้ลักน้ำ)ตายกับที่ อย่าว่าฤา ผิบได้ฆ่ากับที่ หื้อ(ให้ปรับ)ใหม่ 330 เงิน

กำลังสร้างฝ่ายบ่เสมอกัน

คำว่ากำลังสร้างแปลง(ฝ่าย)บ่เสมอกัน ก็หื้อเจ้าขุนได้ปันน้ำหื้อตามกำลังอัน นักอันน้อย ผู้กำลังนักพ้อยปูนแพพ้อยไปลัก หื้อดี บ่ได้ตีหื้อมัดมาหื้อเจ้าขุนสั่งใหม่ 330 เงิน เทอะ (หัตถกัมม์ หน้า 57 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

คำว่ากำลังสร้างแปลง(ฝ่าย)บ่(ไม่)เสมอกัน ก็หื้อ(ให้)เจ้าขุนได้ปันน้ำหื้อ(ให้) ตามกำลังอันนัก(มาก)อันน้อย ผู้กำลังนัก(มาก)พ้อย(หาก)ปูนแพ(เอาชนะ)พ้อย(หาก)ไป

ลัก(เอาน้ำ) หื้อ(ให้)ตี บ่ได้ตี หื้อ(ให้)มัดมาหื้อ(ให้)เจ้าขุนสั่ง(สอน) (ปรับ)ใหม่ 330 เงิน
เทอะ

บ้านเหมือง

ผู้ใดบ้านเหมือง เหมืองนา สั่งสอนยังบ่ฟัง กุมยังลัก(น้ำ) ผกหันมีเครื่องฆ่า
มันตอบบั้ง หื้อฆ่าตายกับที่ บ่ได้ฆ่า (ความขาดหายไป) หื้อท่านหาปลา น้ำนาแห้ง เจ้า
นาหันหื้อตีหัวแตก บ่อันหื้อล่อน(ริบ)เอาจิบจำสุมไซแหลมเสีย มันบ่หื้อจับ เอาไปหาขุน
หื้อหลาบ (หัตถกัมม์ หน้า 57 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

ผู้ใดบ้าน(ทำคัน)เหมือง เหมือง(เอาน้ำใส่)นา สั่งสอนยังบ่(ไม่)ฟัง กุม
(บังอาจ)ยังลัก(น้ำ) ผก(ซุ่มจับ)หัน(เห็น)มันคนลักน้ำมีเครื่องฆ่า(อาวุธ) มันตอบบั้ง(ต่อสู้)
หื้อ(ให้)ฆ่า(มัน)ตายกับที่ (หาก)บ่ได้ฆ่า (ความขาดหายไปไม่สมบูรณ์) หื้อ(ให้)ท่านหา
ปลา (ทำให้)น้ำ(ใน)นาแห้ง เจ้านาหัน(เห็น)หื้อ(ให้)ตีหัวแตก บ่อัน(มิเช่นนั้น)หื้อ(ให้)
ล่อน(ริบ)เอาจิบ(เครื่องมือหาปลา)จำ(สวิง)สุมไซแหลม(เครื่องมือหาปลา)เสีย มันบ่หื้อ
(ให้)จับ (ให้)เอาไปหา(ส่งถึง)ขุน หื้อ(ให้)หลาบ(เช็ดหลาบ)

บ่ได้แปลงฝ่ายช่วยท่าน

ผู้ใดบ่ได้แปลงเหมืองฝ่ายช่วยท่าน พ้อยไฟลักเอาน้ำเหมืองท่านเมื่อใดกะตี
หันแล้วหื้อมัดเอา ตีหัวแตกแล้วปล่อยเสีย ยังบ่ฟังกุมลัก หื้อฆ่าเสียกับที่ บ่อันก็หื้อใหม่
ร้อยบาทเงินเทอะ (หัตถกัมม์ หน้า 58 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

ผู้ใดบ่(ไม่)ได้แปลง(สร้าง/ซ่อม)เหมืองฝ่ายช่วยท่าน พ้อย(หาก)ไปลักเอาน้ำ
เหมืองท่านเมื่อใดก็ตี หัน(เห็น)แล้วหื้อ(ให้)มัดเอา (หรือมิเช่นนั้น)ตีหัวแตกแล้วปล่อยเสีย
ยังบ่(เชื่อ)ฟังกุมลัก หื้อ(ให้)ฆ่าเสียกับที่(สถานที่มันลัก) บ่อัน(มิเช่นนั้น)ก็หื้อ(ให้ปรับ)
ใหม่ หนึ่งร้อยบาทเงินเทอะ

มล้างฝายท่านหาปลา

ผู้ใดมล้างฝายท่านหาปลา ฝายท่านร้วชิมหลุเสียกะดี หื้อมันแทนหื้อติดังเกล้า
คันมันบ่ชู้ หื้อใหม่ค่าฝายใหญ่ 330 ผิว่าฝายน้อย 110 เงิน ผิบมีสังเสียหื้อชังคอกไว้
คันมีผู้ไถ่หื้อเอาเท่าค่าฝาย บมีผู้ไถ่หื้อไผ่คอกไว้ 3 เดือน แล้วปล่อยเทอะ (หัตถกัมม์
หน้า 58 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

ผู้ใดมล้าง(ทำลาย)ฝายท่าน(เพื่อ)หาปลา ฝายท่านร้วชิมหลุ(ชำรุด)เสียก็ดี
หื้อ(ให้)มัน(ซ่อม)แทน หื้อ(ให้)ติดังเกล้า คันมันบ่ชู้(ไม่ยอม) หื้อ(ให้)ใหม่ค่าฝายใหญ่
330 ผิว่าฝายน้อย 110 เงิน ผิบมีสัง(สิ่งใด)เสีย(ค่าปรับ) หื้อ(ให้)ชังคอก(คุก)ไว้ คันมีผู้
ไถ่หื้อ(ให้)เอาเท่าค่าฝาย บมีผู้ไถ่ หื้อ(ให้)ไผ่คอกไว้ 3 เดือน แล้วปล่อยเทอะ

สแปล่งน้ำชนฝาย

ผู้ใดแลสแปล่งน้ำมาถึม ฝายท่านหลุพังเสีย หื้อแปล่งแทน บแปล่ง
หื้อใหม่ฝายใหญ่ 110 เงินฝายน้อย 52 เงิน เหตุบ่ใส่ใจกระทำแท้ผแล เรือแพหากใหญ่
พันประมาณ ถ่อฟายบ่แพ้เหลือกำลัง ไปถึมดำใส่ฝายท่านหลุคาน หื้อมันช่วยแปล่ง บ
แปล่งหื้อใหม่ฝายใหญ่ 52 เงิน ฝายน้อย 22 เหตุว่าเหลือกำลังมันแล (หัตถกัมม์ หน้า
58 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

ผู้ใดแลสแปล่งน้ำมาถึม(ชน) ฝายท่านหลุ(ชำรุด)พังเสีย หื้อ(ให้)
แปล่ง(ซ่อม)แทน บแปล่งหื้อ(ให้)ใหม่ ฝายใหญ่ 110 เงิน ฝายน้อย 52 เงิน เหตุบ่ใส่ใจ
กระทำแท้ผแลเรือแพหากใหญ่พันประมาณ ถ่อฟาย(พาย)บ่แพ้(ไหว)เหลือกำลัง ไปถึม
ดำ(ชน)ใส่ฝายท่านหลุคาน(ชำรุด) หื้อ(ให้)มันช่วยแปล่ง บ(ไม่)แปล่ง(ซ่อม) หื้อ(ให้)
ใหม่ฝายใหญ่ 52 เงิน ฝายน้อย 22 เหตุว่าเหลือกำลังมันแล

สะหวาดิหมีเสื่อฝาย

ผิผู้ใดสะหวาดิหมีเสื่อฝายเสีย จาริตมีจันใด หื้อมันได้แปล่งตามจาริต คัน
ฝายหลุ หื้อมันแปล่งฝายหื้อติดังเกล้า คันมันบมีกำลัง หื้อไถ่วาน คนมาแปล่งหื้อมันได้
เลี้ยง คนผูงนั้นด้วยปัจจัยหื้ออิม มันบ่คิดได้หื้อใหม่ 52 เงิน แล้ว จ่ายเลี้ยง คนแปล่ง
ฝายนั้นเทอะ ผิว่าหื้อมันเลี้ยงผิกับเลี้ยง หื้อแปล่งฝายก็บแปล่ง หื้อเลี้ยง คนกับเลี้ยง
จักเอาเงิน 52 มันกับหื้อดั่งอัน จำเมืองผู้ใหญ่ควรรใหม่ค่าฝายใหญ่ 330 เงิน ฝายน้อย
110 เงินเทอะ (หัตถกัมม์ หน้า 58 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

มีผู้ใดสะหวา(อวดดี)ดี(ทำลาย)หมีเผื่อฝ่าย(มีประจำฝ่าย)เสีย จาริตมีฉันใด
หื้อ(ให้)มันได้แปลง(ขอขมาผี)ตามจาริต คั้นฝ่ายหลุ (ชำรุด) หื้อ(ให้)มันแปลงฝ่ายหื้อ
(ให้)ติดง่า คั้นมันบ่มีกำลัง • หื้อ(ให้)ได้วาน(ขอ) คนมาแปลงหื้อ(ให้)มันได้เลี้ยง
(อาหาร) คนผู้้นั้นด้วยปัจจัยหื้อ(ให้)อ้อม มันบ่คิดได้(ทำไม่ได้)หื้อ(ให้)ใหม่ 52 เงิน แล้ว
จ่าย(ของ)เลี้ยง คนแปลงฝายนั้นเทอะ ผิดว่าหื้อ(ให้)มันเลี้ยง(เช่นไหว้)ผีกับเลี้ยง(เช่น) หื้อ
(ให้)แปลงฝายกับ(ไม่)แปลง หื้อ(ให้)เลี้ยงคนกับเลี้ยง จักเอาเงิน 52 มันกับหื้อ(ให้)ตั้งอัน
จำเมืองผู้ใหญ่ควรไหม ค่าฝายใหญ่ 330 เงิน ฝายน้อย 110 เงินเทอะ

บ้านน้ำนา

ผู้ใดบ้านน้ำนาคะดี (หัตถกัมม์ หน้า 58 เล่ม 6) ขว้างน้ำนาท่านเสีย หา
กินปลา หื้อมันบ้านหื้อติดง่า ผิดว่ามันบ่ติดบ้าน ข้าวกล้ายตายเสียเท่าใด หื้อมันใช้นับเล็
ยง ผิดว่าเจ้านาหันห้ามมัน มันบ่ฟังยังกุมขว้าง(น้ำ) ด้วยอันสะหวานั้น หื้อเจ้านาตีปล่อย
ผิดว่ามันต่ำ เจ้านาหื้อใหม่ 110 เงิน (หัตถกัมม์ หน้า 59 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

ผู้ใดบ้านน้ำนา(ทำคั่นกันน้ำเข้านา)ก็ดี ขว้าง(กันทางน้ำ)น้ำนาท่านเสีย
(เพื่อ)หากินปลา หื้อ(ให้)มันบ้านหื้อ(ให้)ติดง่า ผิดว่ามันบ่ติดบ้าน ข้าวกล้ายตายเสียเท่า
ใด หื้อ(ให้)มันใช้นับเลี้ยง ผิด(หาก)ว่าเจ้านาหันห้ามมัน(ไม่ให้กระทำผิด) มันบ่(ไม่)ฟังยัง
กุมขว้าง(ยังบังอาจกันน้ำ) ด้วยอันสะหวา(อวดดี)นั้น หื้อ(ให้)เจ้านาตี(แล้ว)ปล่อย ผิดว่า
มันต่ำ เจ้านาหื้อ(หื้อ)ใหม่ 110 เงิน

ลักขว้างนาหลุมท่านดักไซ

ผู้ใดลักขว้างนาหลุมท่านดักไซ หื้อใหม่ถือค่าหลังไซ 10 เงิน ผิมันบ่ดักไซ
มันมีสุมจับจำแหวนหาปลายังหลุมนาท่าน ถือค่าปลาพันน้ำ 2 เงิน (เงิน) ออย่าใหม่เทอะ
ผู้ใดลักเบ็ดหลังห้วยยืน ลักไซหลัง 2 เงิน ใหม่ 9 หลัง (หัตถกัมม์ หน้า 59 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

ผู้ใดลักขว้าง(กัน)นา(เป็น)หลุม(แอ่ง)ท่าน(เพื่อ)ดักไซ หื้อ(ให้)ใหม่ ถือ
ค่าหลังไซ(อันละ) 10 เงิน ผิด(หาก)มันบ่(ไม่)ดักไซ มันมีสุมจับ(เครื่องมือหาปลา)จำ(यो)
แหวน(เครื่องมือจับปลา)หาปลายังหลุมนาท่าน ถือค่าปลาพันน้ำ(มาตราชั่งน้ำหนัก) 2

เงิน (เงิน) อย่าไหมเทอะ ผู้ใดลักเบ็ดหลัง หวี้น(มาตราเงิน) เงิน (เงิน) ลักไซ(ตีค่า)หลัง
2 เงิน(เงิน) ไหม 9 หลัง

มล้างขอบนา

ผู้ใดมล้างขอบนาท่าน หื้อไหมขอบใหญ่ 110 ขอบน้อย 52 เงิน ตีตาแหลว
หมายนา ถือตาแหลว 1 แหลว 1 เงิน ไหม 9 เท้า (หัตถกัมม์ หน้า 59 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

ผู้ใดมล้าง(ทำลาย)ขอบนาท่าน หื้อ(ให้)ไหมขอบ(นาขนาด)ใหญ่ 110 ขอบ
น้อย(เล็ก) 52 เงิน ตี(ทำลาย)ตาแหลวหมายนา(แหลวที่ปักในนา) ถือตาแหลว 1 เงิน
(เงิน) ไหม 9 เท้า

ปักตาแหลวที่อันบ่ควร

ผู้ใดนับปักตาแหลวที่อันบ่ควรใส่ปลอมอาชญาณั้นหื้อไหม 52 ยืน ผู้ใดตีตา
แหลวเข้าแรกนาเกดีไร่เกดี หื้อไหม 110 เงิน แล้วหื้อมันได้มีเหล่า 2 ไทไก่ 2 คู่ เทียน 2 คู่
เข้าตอกดอกไม้ปุชาผีเสื้อไร่เนาเทอะ (หัตถกัมม์ หน้า 59 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

ผู้ใดนับ(บังอาจ/ไม่บอกเจ้าของนา)ปักตาแหลว(แหลวใน)ที่อันบ่ควรใส่(ปัก)
ปลอมอาชญาณั้น หื้อ(ให้)ไหม 52 เงิน (เงิน) ผู้ใดตีตาแหลวเข้าแรกนา(แหลวที่ปักในที่
แรกนา)ก็ดีไร่ก็ดี หื้อ(ให้)ไหม 110 เงิน แล้วหื้อ(ให้)มันได้มีเหล่า 2 ไท(ขวด) ไก่ 2 คู่
เทียน 2 คู่ ข้าวตอกดอกไม้ปุชาผีเสื้อไร่เนาเทอะ

ตีหุ่นหลอกไร่เนา

ผู้ใดตีหุ่นหลอกไร่เนาสรท่าน หื้อสัตว์เข้ามากินของไร่เนาสรท่าน เสียของ
เท่าใด หื้อมันใช้นับเสียง แล้วหื้อไหม 110 เงิน

ภาษาไทยกลาง

ผู้ใดตีหุ่นหลอกไร่เนาสรท่าน(หุ่นไล่กา)ท่าน หื้อ(ให้)สัตว์เข้ามากินของไร่เนาสร
ท่าน เสียของเท่าใด หื้อ(ให้)มันใช้นับเสียง(ทั้งหมด) แล้วหื้อ(ให้)ไหม 110 เงิน(เงิน)
(หัตถกัมม์ หน้า 60 เล่ม 6)

ชี้ใส่เนาข้าวแรกและเฟ้าข้าว

ผู้ใดชี้ใส่เนาข้าวแรกตั้งแต่เป็นกล้าไฟถึงเข้าดีเกียนนั้น หื้อมันหาเหล่า 2 ไห ไก่ 2 คู่ ข้าวตอกดอกไม้เทียนบูชาเสื่อนา คั้นว่าชี้ใส่เฟ้าข้าวก็หื้อบูชาเสื่อนาฉันเดียว แล้วพันอันมันสะหวาชี้เยี่ยวใส่ข้าวเป็นเจ้านั้น หื้อใหม่ 110 เงิน (หัตถกัมม์ หน้า 60 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

ผู้ใดชี้(อุจจาระ)ใส่เนาข้าวแรก ตั้งแต่เป็นกล้าไฟถึง(ถึง)เข้าดีเกียว(ข้าว)นั้น หื้อ(ให้)มันหาเหล่า 2 ไห ไก่ 2 คู่ ข้าวตอกดอกไม้เทียน บูชาเสื่อนา(ผืนนา) คั้นว่าชี้ (อุจจาระ)ใส่เฟ้าข้าว(ฟ่อนข้าว) ก็หื้อ(ให้)บูชาเสื่อนาฉันเดียว แล้วพัน(ส่วน)อันมันสะหวา (อวดดี)ชี้(อุจจาระ)เยี่ยว(ปัสสาวะ)ใส่ข้าวเป็นเจ้า(ข้าวที่ถือว่าเป็นของสูงสำคัญ)นั้น หื้อ (ให้)ใหม่ 110 เงิน (เงิน) (หัตถกัมม์ หน้า 60 เล่ม 6)

ปล่อยจัวกินข้าว

ผู้ใดปล่อยจัวควายปล่อยหื้อกินเข้า ตกย่ำข้าวกล้าทอนเมื่อก่อนหน้านั้น หื้อเจ้าจัวควายหว่านแทน คั้นกล้าแก่แล้ว หื้อหากกล้าแต่อันคุ่มนา

มิว่าแข่ง(แก่ง)ไล่ลงกินกล้าทอนหื้อดีเจ้าจัวควาย แล้วหาแต่กล้าดีปลูกแทน มิว่าบ่ดีหื้อใหม่ 52 เงิน มิว่าจัวควายหลายกะดี ไส่บ่แพ้นั้นก็อย่าว่าถากถำ เสียเล็กน้อยเท่าใด หื้อใช้แทนตามกำลัง

มิว่าปลูกแล้วลงกินแลอย่าเสียเท่าใด หื้อหากกล้าปลูกแทนหื้อดีเทอะ มิว่าจัวควายกินข้าวแก่นั้น กินเลี้ยงเท่าใดหื้อได้ใช้เท่านั้น มิว่าแข่ง(แก่ง)ไล่ลงกิน หื้อมันใช้ 2 เท่า อย่าใหม่ (หัตถกัมม์ หน้า 59-60 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

ผู้ใดปล่อย(ไม่)เลี้ยงจัวควายปล่อยหื้อ(ให้)กินข้าวตกย่ำข้าวกล้าทอนเมื่อก่อน(เริ่ม)หว่าน(แรกหว่าน)นั้น หื้อ(ให้)เจ้าจัวควายหว่าน(ข้าว)แทน คั้นกล้าแก่แล้ว หื้อ(ให้)หากกล้า แต่อันคุ่มนา

มิว่าแข่ง(แก่ง)ไล่(จัวควาย)ลงกินกล้าทอน หื้อ(ให้)ดีเจ้าจัวควาย แล้วหาแต่กล้าดีปลูกแทน มิว่าบ่(ไม่)ดีหื้อ(ให้)ใหม่ 52 เงิน มิว่าจัวควายหลาย(ตัว)ก็ดี ไส่บ่แพ้นั้น ก็อย่าว่าถากถำ เสีย(ข้าว)เล็กน้อยเท่าใด หื้อ(ให้)ใช้แทนตามกำลัง

มีว่าปลูก(ข้าว)แล้ว (วัวควาย)ลงกินแลอย่าเสียเท่าใด หื้อ(ให้)หากล่าปลูก
แทนหื้อ(ให้)ดีเทอะ มีว่าวัวควายกินข้าวแก่นั้น กินเลี้ยง(หมดไป)เท่าใด หื้อ(ให้)ได้ใช้
เท่านั้น มีว่าแข่ง(แก่ง)ไล่ลงกิน หื้อ(ให้)มันใช้ 2 เท่า อย่าไหม

ลักกลาลักเฟ้าข้าว

ผู้ใด ลักเอากลาลักหื้อใช้กำกล่า 10 เงิน ใช้ทุกล่า อย่าหยุดลักกำ มีว่า
ลักเกี่ยวลักฟันต้นข้าวท่านเสีย หื้อใช้ก่อข้าว 2 เงิน ใช้ทุกล่า อย่าไหม ลักเด็ดรวงข้าวถือค่า
รวงข้าวหวันเงิน หื้อใช้ทุรวง อย่าไหม

ลักเฟ้าข้าว 2 เงิน หื้อใช้ทุเฟ้า อย่าไหม ลักข้าวเม็ด ถือค่าหาบข้าว 2 เงิน
ไหม 4 เท่า ลักเฟื้องอันท่านกองไว้นั้น ถือค่ามัดเฟื้องหวันเงิน หื้อใช้ 9 เท่า ลักคุ ถือค่า
ลูกละ 2 เงิน ไหม 9 เท่า มีว่าข้าวถือลูกหวันเงิน คั้นหื้อหลุรักสาบคุ่ม หื้อใช้แทนลูกใหม่
มีว่ารักชาติแล้ว หากมีเยื้องอันกระทำหื้อหลุนั้น หื้อใช้ค่าเก็ง 1 ผู้ใดลักของท่านกำมา
เจ้าของไล่ทันเอาตายกับของอย่าว่าเถา มีว่า บ่ทันฆ่า หื้อมัดมาเถิงขุนแต่งไหมตามโทษ
ของลัก (หัตถกัมม หน้า 60 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

ผู้ใดลักเอากลาลักหื้อ(ให้)ใช้กำกล่า(มัดละ) 10 เงิน(เงิน) ใช้ทุ(ทุก)กล่า
อย่าหยุดลักกำ มิ(หาก)ว่าลักเกี่ยว(ข้าว) ลักฟันต้นข้าวท่านเสีย หื้อใช้ก่อข้าว 2 เงิน
(เงิน) ใช้ทุ(ทุก)กอ อย่าไหม ลักเด็ดรวงข้าว ถือค่ารวงข้าว หนึ่งหวันเงิน(เงิน) หื้อใช้ทุ
(ทุก)รวง อย่าไหม

ลักเฟ้า(ฟ่อน)ข้าว 2 เงิน(เงิน) หื้อใช้ทุ(ทุก)เฟ้า อย่าไหม ลักข้าวเม็ด ถือ
ค่าหาบข้าว 2 เงิน(เงิน) ไหม 4 เท่า ลักเฟื้อง(ฟาง)อันท่านกองไว้นั้น ถือค่ามัด
เฟื้อง(ฟาง) หนึ่ง หวันเงิน(เงิน) หื้อ(ให้)ใช้ 9 เท่า ลักคุ(ที่สำหรับตีข้าว สานด้วยไม้ไผ่)
ถือค่าลูกละ 2 เงิน ไหม 9 เท่า มีว่าข้าวถือลูกหวันเงิน(เงิน) คั้นหื้อหลุ(ให้ข้าว)รูด)รักษาบ
คุ่ม(ไม้ดี) หื้อ(ให้)ใช้แทนลูกใหม่ มิ(หาก)ว่ารักษาดีแล้ว หากมีเยื้อง(เหตุ)อันกระทำหื้อ
หลุ(ให้ข้าว)รูด)นั้น หื้อ(ให้)ใช้ค่าเก็ง(ครึ่ง)หนึ่ง ผู้ใดลักของท่านกำ(ถือ)มา เจ้าของไล่ทัน
เอา(ฆ่า)ตายกับของ(ที่ลัก) อย่าว่าเถา มีว่า บ่(ไม่)ทันฆ่า หื้อ(ให้)มัดมาเถิงขุนแต่งไหม
ตามโทษของลัก

เยี่ยะนาซุม

ผู้ใดเยี่ยะนาซุมท่าน หื้อแก้ค่าแก่ซุม 2 เงิน ผิมันบ่แก้หื้อได้ตามเอาถ้วนหลายทีกับหื้อเต็ม หื้อพร้อม หื้อเจ้าซุมเอาข้าวพอค่านา แล้วถอดนาเสีย อย่าหื้อมันได้แปลงซ้ำ ผู้ใดขอเยี่ยะนาซุมท่าน แล้วพ้อยหื้อผู้อื่นสืบเล่า ข้าวณานันบ่ดี เหมือนผู้ก่อนเยี่ยะ มันพ้อยมาขอย่อมค่าซุมเสีย อย่าได้ยอม หื้อเอาเสมอเก่า แล้วถอดนาเสีย อย่าหื้อมันเยี่ยะเทอะ (หัตถกัมม์ หน้า 61 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

ผู้ใดเยี่ยะ(ทำ)นาซุม(ราชการ/การเมือง)ท่าน หื้อ(ให้)แก้ค่า(จ่ายค่านา)แก่เจ้าซุม 2 เงิน ผิ(หาก)มันบ่แก้(จ่าย) หื้อ(ให้)ได้ตามเอาถ้วนหลายที สืบหื้อ(ไม่จ่าย)เต็ม(ค่านา) หื้อ(ให้)พร้อม หื้อ(ให้)เจ้าซุมเอาข้าวพอค่านา แล้วถอดนาเสีย อย่าหื้อ(ให้)มันได้แปลง(ทำ)ซ้ำ ผู้ใดขอเยี่ยะ(ทำ)นาซุมท่าน แล้วพ้อย(หาก)หื้อ(ให้)ผู้อื่นสืบ(ทำต่อ)เล่า ข้าวณานันบ่ดี(ได้ข้าวไม่ดี) เหมือนผู้ก่อนเยี่ยะ(ทำ) มันพ้อย(หาก)มาขอย่อมค่าซุม(ลดค่านา)เสีย อย่าได้ยอม หื้อเอาเสมอ(เท่า)เก่า แล้วถอด(ถอด)นาเสีย อย่าหื้อ(ให้)มันเยี่ยะ(ทำ)เทอะ

ชุดร้องชุดเหมืองผ่านา

ผู้ใดชุดร้องชุดเหมืองผ่านาท่าน เสียที่ปลูกข้าวท่านอันได้ซุปีนั้นเท่าใด หื้อมันใช้นับเสียง ผู้ใดเผานาท่านบ่บอก คันเสียเพ้าข้าวท่านเท่าใด หื้อใหม่ถือค่าหาบข้าว 110 เงิน อย่าใหม่ (หัตถกัมม์ หน้า 62 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

ผู้ใดชุดร้อง(ร่อนน้ำ/ทางน้ำ)ชุดเหมืองผ่า(ผ่าน)นาท่าน (ทำให้)เสีย(ของ)ที่ปลูกข้าวท่านอันได้ซุ(ทุก)ปี นั้นเท่าใด หื้อ(ให้)มันใช้นับเสียง(ทั้งหมด) ผู้ใดเผานาท่านบ่บอก คันเสียเพ้าข้าว(ข้าว)ท่านเท่าใด หื้อ(ให้)ใหม่ ถือค่าหาบข้าว 110 เงิน อย่าใหม่

เผาป่า

ผู้ใดเผาป่าไฟลามไปไหม้ข้าวท่านเสียงเท่าใด หื้อใช้เท่านั้นอย่าใหม่ เหตุมันบ่ใส่ใจเผาแล หัตถกัมม์ หน้า 62 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

ผู้ใดเผาป่า (ทำให้)ไฟลามไปไหม้ข้าวท่านเลี้ยง(เสียหาย)เท่าใด หื้อ(ให้)ใช้เท่า
นั้น อย่าไหม เหตุมันบ่ใส่ใจ(ไม่ตั้งใจ)เผาแล

หามผีลงนา

ผู้ใดหามผีลงนาท่าน แตนหว่านกล้าไปถึงปลูกลานั้น หื้อเจ้าผีได้มีเหล้าไหไก่คู่
ข้าวตอกดอกไม้เทียนหมากพลูสุขวัญข้าวแรก แล้วข้าหื้อมีหมู ตัว 1 ตีนเต็มกำ เหล้า 2
ไห ข้าวตอกดอกไม้เทียนหมากพลู หื้อบูชาเสื่อนาตวงได้ บ่อ้นชิดนัก ในข้าวนาอันเขา
หามผีผ่านานั้นทุกปี ได้เท่าใด หื้อใช้ 2 เท่า คันยังได้เสมอเท่าก็อย่าว่าฤา (หัตถกัมม์
หน้า 62 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

ผู้ใดหามผี(ศพ)ลงนาท่าน แตน(ตั้งแต่)หว่านกล้าไปถึง(ถึง)ปลูกลานั้น
หื้อ(ให้)เจ้าผี(ญาติของศพ) ได้มีเหล้าไหไก่คู่ ข้าวตอกดอกไม้เทียนหมากพลูสุขวัญข้าว
แรก แล้วข้าหื้อ(ให้)มีหมู ตัว 1 ตีน(โตขนาด) เต็มกำ(มือ) เหล้า 2 ไห ข้าวตอกดอกไม้
เทียนหมากพลู หื้อ(ให้)บูชาเสื่อนาตวง(ให้)ได้ บ่อ้นชิด(เป็นเสนียดจัญไร)นัก ในข้าว
นาอันเขาหามผีผ่านานั้นทุกปี ได้(ข้าว)เท่าใด หื้อ(ให้ชด)ใช้ 2 เท่า คันยังได้เสมอ
(เท่า)เท่า ก็อย่าว่าฤา

หามผียังย้งนา เอาผีตายไปฝังย้งนา

คันหามผีไปปลงยังย้งนานั้นกะดี ย้งกลางทางกะดี หื้อเจ้าผีได้นิมนต์เอาทุ
(พระสงฆ์)มาพอสังฆะแล้วสูตถอนชุดเอาดินที่นั่นออก เอาทรายมาใส่ถมหื้อดี แล้วหื้อ
ทานข้าวน้ำโภชน อาหารหมากเหมี้ยงพลูยาเสียเทอะ บ่อ้นแล้งแก่บ้านเมืองแล

ผู้ใดแลเอาผีตายไปฝังในนาท่านอันเยยะกินชูปีนัน หื้อมันหาหมูตัว 1 เหล้า
2 ไหหมากพลูข้าวตอกดอกไม้ เทียนสมมาเสื่อนา แล้วหื้อมันชุดคดเอาดูผีไม้ผีออก
นับเลี้ยง เท่าเว้นไว้แต่วิสยสิ่งดียวแล (หัตถกัมม์ หน้า 63 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

คัน(หากว่า)หามผี(ศพ)ไปปลงยัง(หยุดพัก)ย้งนานั้นก็ดี (หยุดพัก)ยัง
กลางทางก็ดี หื้อเจ้าผีได้นิมนต์เอาทุ(พระสงฆ์)มาพอสังฆะ(ครบองค์)แล้วสูต(สวด)ถอน
ชุดเอาดินที่(ศพหยุดพัก)นั่นออก เอาทรายมาใส่ถมหื้อ(ให้)ดี แล้วหื้อ(ให้ถวาย)ทานข้าว

น้ำโภชน อาหารหมากเหมี้ยง(ใบชาหมัก)พลูยา(ยาสูบ/บุหรื)เสียเทอะ บ่อันแล้งแก่บ้าน
เมือง(จะไม่มีฝนตก)แล

ผู้ใดแลเอาผีตาย(ศพ)ไปฝังในนาท่าน อัน(ท่าน)เยยะ(ทำ)กินซู(ทุก)ปีนั้น
หื้อ(ให้)มันหาหมูตัวหนึ่ง เหล้า 2 ไห หมากพลูข้าวดอกดอกไม้เทียน สมมา(ขอขมาต่อ)
เสื่อนา แล้วหื้อ(ให้)มันขุดคุด(ขุด)เอาดูผี(กระดูก)ไม้ผี(โลงศพ)ออกนับเสีย เทาเวนไว้
แต่ อวิสัย(ไม่ทราบความหมาย)สิ่งเดียวแล

มังลี

ผู้ใดมังลี(ที่ดักปลาสร้างไว้กลางแม่น้ำ) ท่านหื้อใหม่ครั้งใหญ่หลัง 220
ครั้งน้อยหลัง 110 แล้วหื้อหาเครื่องพลีกรรมผีเสื้อครั้งตามเดิมเจ้าครั้งหากปูชาเทอะ ที่นี้
พระยาสมมุตติราชจัก พิจารณายังท้าววัตถุหื้อเป็นมครภาษาหื้อเป็นสาตราแก่คนทั้ง
หลาย (หัตถกัมม์ หน้า 67)

ภาษาไทยกลาง

ผู้ใดมัง(ทำลาย)ลี(ที่ที่ทำขึ้นในแม่น้ำสำหรับดักปลา) ท่านหื้อ(ให้)
ใหม่ครั้ง(ลี)ใหญ่หลัง 220 ครั้ง(ลี)น้อย(เล็ก)หลัง 110 แล้วหื้อ(ให้)หาเครื่องพลีกรรม
ผีเสื้อครั้ง(ผีที่รักษาลี) ตามเดิม(ที่)เจ้าครั้ง(ลี)หากปูชาเทอะ ที่นี้พระยาสมมุตติราชจักพิจารณา
ยังท้าววัตถุหื้อ(ให้)เป็นมครภาษา(บาลี)หื้อ(ให้)เป็นสาตรา(เครื่องมือ/อาวุธ)แก่คน
ทั้งหลาย

เยยะนาจิมกัน

อัน 1 เยยะนาจิมกัน ท่านชวนไปเอน้ำ มันบไปเอน้ำ มันไปลัดเอน้ำท่าน
กะดี ช่างหนองท่านเอาปลากะดีหื้อใหม่ร้อยบาท ผิท่านฆ่าตายกับที่หันก็แล้ว (ธรรม
ศาสตร์หลวง หน้า 25 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

อัน 1 เยยะ(ทำ)นาจิม(ติด)กัน ท่านชวนไปเอน้ำ(เข้านา) มันบไปเอน้ำ มัน
ไปลัดเอน้ำท่านก็ดี ช่าง(ระบาย)หนอง(ของ)ท่านเอาปลากะดี หื้อ(ให้)ใหม่หนึ่งร้อยบาท
ผิ(หาก)ท่านฆ่าตายกับที่(นา)หัน ก็แล้ว

ช้างมัจจวควายตกไร่นาสวน

อัน 1 ช้าง มัจจวควายตกไร่นาสวน ผู้ใดหื้อผูกไว้หื้อบอกแก่เจ้ามันไปเอน้ำ ถ้า
3 วัน บไปเอน้ำหากปล่อยเสียกะดี ตายเสียกะดี อย่าว่าเอน้ำแก่เจ้าไร่นาสวน ผิยังเข้าไร่เข้า

นาเสีย เครื่องสวนท่านเท่าใด หื้อเจ้าจ้ว คว้าใช้เท่านั้น ขวัญเจ้าข้าก็หื้อแปลงเกล้าไห
ไก่อคู่ มิเจ้าไร่เจ้าสวนเอาจ้วควายท่านไว้ แล้วบ่บอกเล่าหื้อเจ้าจ้วควาย หากตายหากหนี
หื้อเจ้าไร่เจ้า นาใช้เสียข้าวของเท่าใด หื้อเจ้าจ้วควายใช้เท่านั้น

อัน 1 เจ้าสวนเจ้านาบอกแก่เจ้าจ้วควายแล้ว เจ้าจ้วควายบ่ใช้ข้าวท่าน จัก
เอาจ้วควายหนี อย่าหื้อใช้ ข้าวเพิ่น แล้วจึงเอาหนี ผิดตายเสียกะดี หนีเสียกะดีก็แล้ว มิ
ว่าเจ้าจ้วเจ้าควายมาถาม หากบ่บอกอำไว้ หื้อใหม่เจ้าสวนเจ้านาชันแปลงยังเสียจ้วควาย
ท่านหื้อใหม่ใช้เท่า 1 (ธรรมศาสตร์หลวง หน้า 29-30 เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

อันหนึ่ง ช้างม้าวัวควายตกไร่นาจวน ผู้ใดหื้อ(ให้)ผูกไว้หื้อ(ให้)บ่บอกแก่เจ้า
มันไปเอา ล้ำ(มากกว่า) 3 วัน บ่ไปเอาหากปล่อยเสียก็ตี ตายเสียก็ตี อย่าว่าถาแก่เจ้า
ไร่เจ้านา มิ(หาก)ยังเข้าไร่เข้านาเสียเครื่องสวนท่านเท่าใด หื้อ(ให้)เจ้าจ้วควายใช้เท่านั้น
ขวัญเจ้าข้าก็หื้อ(ให้)แปลงเกล้าไหไก่อคู่ มิเจ้าไร่เจ้าสวนเอาจ้วควายท่านไว้ แล้วบ่บอก
เล่าหื้อ(ให้)เจ้าจ้วควาย หากตายหากหนีหื้อ(ให้)เจ้าไร่เจ้านาใช้เสียข้าวของเท่าใด หื้อ
(ให้)เจ้าจ้วควายใช้เท่านั้น

อันหนึ่ง เจ้าสวนเจ้านาบอกแก่เจ้าจ้วควายแล้ว เจ้าจ้วควายบ่ใช้ข้าวท่าน
จักเอาจ้วควายหนี อย่าหื้อ(ให้)ใช้ข้าวเพิ่น(ท่าน) แล้วจึงเอาหนี ผิดตายเสียก็ตี หนีเสีย
ก็ตีก็แล้ว มิว่าเจ้าจ้วเจ้าควายมาถาม หากบ่(ไม่)บอกอำ(ชอน)ไว้ หื้อ(ให้)บ่(ไม่)ใหม่เจ้า
สวนเจ้านาชันแปลงยังเสียจ้วควาย ท่านหื้อ(ให้)ใหม่ใช้เท่าหนึ่ง

หมูหมาเปิดไก่อ่เข้าสวนกินข้าว

อัน 1 หมู หมา เปิด ไก่อ่กะดี เข้าสวนกิน ข้าวท่านกะดี ให้เจ้าของบอกแก่เจ้า
พัน 2 ที่ 3 ที่หื้อขังไว้หมูก็กหื้อไล่คา สวนนาหื้อล้อมไว้ มิเจ้าหมู เจ้าไก่อ่ขังบ่ไล่คาไว้ ยัง
เข้าสวนท่านล้อมไว้เจ้าสวนเจ้านาตีตายหื้อบอกแก่เจ้าหมูเจ้าไก่อ่ หื้อเจ้าสวนเจ้านากินเก็ง
1 ของเสียเท่าใด หื้อเจ้าสัตว์ไว้มิบ่บอกเล่าแก่เจ้าของนั้น หากกินหื้อใช้ 2 ตัว เสียของ
เจ้าสวนเจ้านาเท่าใดหื้อใช้เท่านั้น มิบ่บอกเล่าเจ้าสัตว์หื้อขังไว้ หมูก็กบ่บอกหื้อท่านไล่คา
นาสวนก็บ่ล้อมสัตว์เข้า เจ้าสวนเจ้านาตีตายหื้อได้ใช้เท่า 1 ไว้สัตว์ตัวตายนั้นแก่เจ้าสวน
เสียของเท่าใด หื้อเจ้าสัตว์ไว้แล (ธรรมศาสตร์หลวง หน้า 30-31- เล่ม 6)

ภาษาไทยกลาง

อันหนึ่ง หมู หมา เปิด ไก่กดี เข้าสวนกินข้าวท่านกดี ให้เจ้าของบอกแก่เจ้า
พัน(จำนวน) 2 ที่(ครั้ง) 3 ที่ หื้อ(ให้)ขังหมูไว้ ก็กหื้อ(ให้)ไล่คา(ที่สำหรับขัง)สวนนาหื้อ(ให้)

• •

இது

“อธิปหานิยธรรม 7 ประการ ในข้อที่เกี่ยวกับท้าวพระยาขุนนางมีดังนี้ โทะไม่ ถึงชั้นประหารชีวิต อย่าประหารชีวิต โทะไม่ถึงชั้นปรับไหม อย่าปรับไหม เป็นขุนหมื่น ให้คิดหมื่นชั้น เป็นขุนแสนให้คิดแสนชั้น เป็นเจ้าควรพิจารณาให้แจ้ง เป็นพระยาควร สดับตรับฟังให้มาก ให้ฟังแต่หูให้ดูแต่ตา ควรพิจารณาให้ถ้วนถี่ก่อนแล พระราชาผู้ครอง แผ่นดิน ถ้าหากยังมีเมตตารักใคร่อาณาประชาราษฎร์ทั้งหลายอยู่ แม้พวกโจรก็จักไม่ สามารถเบียดเบียนอาณาประชาราษฎร์ได้เลย เปรียบเสมือนไม้ไผ่อันเดียว เหตุไฉนจัก เผ่าน้ำในมหาสมุทรได้ อันนี้ก็เป็นอธิปหานิยธรรมข้อหนึ่งแล

ในส่วนที่เกี่ยวกับ การส่งเสริมอาชีพและการทำมาหากินของราษฎร รวมทั้งการ สร้างสมบัติสาธารณะหรือ “ทรัพย์สินร่วมของชาวบ้านชาวเมือง” ซึ่งจะสะท้อนกรรมสิทธิ์ ร่วมของชาวเมืองในอดีต ดังนี้

“ให้ชักชวนป่าวร้องอาณาประชาราษฎร์ให้กระทำไร่ คำขาย ให้ชอบแก่ทำนอง คลองธรรม ถัดนั้นให้ขุดบ่อน้ำ สร้างศาลา สร้างสะพาน เอาข้าวใส่บาตร ให้ปลูกต้นไม้ ไว้ข้างทาง ที่เป็นช่อง (ลานกว้างในเมืองหรือหมู่บ้าน) ให้ปลูกผลไม้ ให้ปลูกต้นดอกไม้ ทุกประเภทไว้ในเมืองแห่งตนทุก ๆ คน เมื่อมีโอกาสก็ให้ดูแลรักษาอย่าให้ขาด ผู้ใดอยู่ที่ ไตไม่ขยันหมั่นเพียรก่อสร้างสร้างให้รับนาผู้้นเสีย ผู้ใดอยู่ที่ใดหมั่นเพียรประกอบการ งาน ก็ให้ผู้้นครอบครองที่นั้น อันนี้เป็นอธิปหานิยธรรมข้อสอง “ (พัชรี หน้า 37)

นอกจากนี้ มีข้อกำหนดเพิ่มเติมให้เจ้านายท้าวพระยาปฏิบัติเพิ่มเติม

“สถานที่ใดเป็นต้นไม้เลี้ยงเจ้าบ้านเมืองในที่ใดที่หนึ่ง เป็นบ้านเป็นเมืองก็ดี เขต แดนก็ดี ที่โบราณบัณฑิตเคยบูชานับถือทำพิธีกรรมสืบ ๆ มาผู้เป็นใหญ่ควรไปบูชานับถือ บวงสรวงตามจารีตประเพณีเพื่อความเจริญแก่บ้านเมือง อันนี้เป็นอธิปหานิยธรรมที่ 6 แล

ฯลฯ ธรรมทั้งสองข้อนี้ ถ้ากษัตริย์ไม่ปฏิบัติตามทศพิธราชธรรม บ้านเมืองจะแห้งแล้ง ไม่อุดมสมบูรณ์ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ข้าวของสมบัติต่างๆจะฉิบหาย ฯลฯ

ท้าวพระยาเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินท่านใด ไม่เคารพยำเกรงไม่ปฏิบัติตามประเพณีดังกล่าวแล้ว บ้านเมืองก็ไม่เจริญรุ่งเรือง ส่วยสาอากรราษฎรสมบัติ ข้าวของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินก็ จะพินาศฉิบหาย อันตรายข้าศึกศัตรูก็จะบังเกิดขึ้นโดยลำดับ น้ำฝนไม่ตกต้องตามฤดู กาล ฝนแผ่นดินก็แห้งแล้ง พืชพันธุ์ข้าวกล้าในนาที่จะพินาศฉิบหาย (กษ. แพ้ที่ 2 เลขที่ 77 “ประเพณีกฎหมายเขียนใหม่” หน้า 6 อ้างใน พัทธรี โชติถาวรรัตน์ หน้า 32.)

กฎหมายล้านนากล่าวถึงลักษณะของกษัตริย์ในสมัยโบราณว่ามี 2 ประเภท ได้ แก่ ขุนธรรม และ ขุนमार ดังปรากฏในกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับเส้าให้ว่า

ในโลกนี้มีขุน 2 ประเภท คือ ขุนธรรมและขุนมาร ขุนธรรมมีลักษณะดังนี้ ขุนใดประกอบด้วยสังคหวัตถุ 4 ประการคือ เมตตากุรราไพโรโท ไม่บาปไพโรโหมโท ราวิทุบตีผูกมัดไพโรโท ขุนผู้เป็นเช่นนี้คือขุนธรรม ขุนผู้ใดไม่ประกอบด้วยสังคหวัตถุ 4 ไม่เมตตากุรราไพโรโท ย่อมบาปไพโรโหมโท ราวิทุบตีผูกมัดไพโรโท ใส่ชื่อคามัดเชือกแล้ววังแก ข่มขี่เอาข้าวของ บังคับลูกหลานไพโรโทเป็นเมีย หรือข่มขืนเมียไพโร ขุนเช่นนี้ ชื่อว่าขุนมาร อยู่ที่ไหนไพโรเมืองจิบหายที่นั่น คนเช่นนี้ไม่ควรให้เป็นอยู่ มันเป็นต้นจวนต้นพิษในกลางเมือง ถ้ามีหน่อลาก็จะเป็นพิษร้ายแก่บ้านเมือง ขุนผู้อาสาต่างหูต่างตาทำสพระยา ควรทำตามแบบขุนธรรม

(มังรายศาสตร์เล่าให้ หน้า8-9)

ในการล่าสัตว์ป่าเป็นการคะนองมือคะนองเท้า เป็นสิ่งที่ทุกคนไม่ควรทำ เรียกว่า ยุติ 10 ประการ “ เข้าป่าล่าเนื้อเป็นการคะนองมือคะนองเท้า” (กฎหมายเชียงใหม่ หน้า12 อ้างใน พัทธี โชติถาวรรัตน์)

โทษ 7 ประการ เป็นการสั่งสอนให้ความจำเป็นในการที่สมาชิกในสังคมต้องพึ่งพาอาศัยกัน กลุ่มต่าง ๆ ในสังคมมีความสัมพันธ์ต่อกันตั้งแต่ชนชั้นสูงลงมาถึงชนชั้นต่ำ ปรากฏในกฎหมายธรรมศาสตร์ ดังนี้ ราชานอ อันท้าวพญาทั้งหลายก็ดี มหาเสนาอา มาตย์ก็ดี ผู้มีปัญญารอบรู้เจตียวจลาด หากคนอุปถัมภ์ค้าขุไม่ได้ก็จักจิบหายแล ขุนหา ไพโรไม่ได้ก็จิบหาย ศิษย์หาครูไม่ได้ก็จิบหาย เป็นคนไม่มีผู้รักษาก็จิบหาย (กฎหมาย ธรรมศาสตร์ หน้า 18-19 อ้างใน พัทธี โชติถาวรรัตน์หน้า 42)

เชียงใหม่ต้องขีด ทำให้เสียเมืองแก่พระเจ้าบุเรงนอง

พระเมกุวิสุทธีวงศ์หรือเจ้าฟ้าแม่กุ ซึ่งเป็นเชื้อสายของพญามังรายมาจากเมือง นายนักรัฐขานมาปกครองเชียงใหม่ พระองค์ไม่ปฏิบัติตามจารีตประเพณีเดิมของบ้าน เมืองเชียงใหม่แต่โบราณ เป็นสาเหตุให้บ้านเมืองจิบหายเสียเอาราชแก่พมว พ.ศ. 2101 ตำนานพื้นเมืองลานนาเชียงใหม่ กล่าวถึงพระเมกุวิสุทธีวงศ์ไม่ปฏิบัติตามจารีตเดิมดังนี้

“หนองบัวเจ็ดกอ (ซึ่งเป็นหนองน้ำประจำเมืองเชียงใหม่ ที่แจ้งศรีภูมิ) “ หนอง บัวเจ็ดกอกก็หื้อ(ให้)คนทั้งหลายไปหากินปลาเสียหั้นแล...เสนาอา มาตย์เก่าแห่งตนกับ เมืองก็ขัดขวาง(ละทิ้ง)เสียต่อจารีตฮีตรอย(ประเพณี)แต่เก่าแต่เดิมเช่น(ข้าว)พ่อเช่นแม่มา นั้น ก็บ่เอา ขัดขวางเสียหั้นแล ...บ้านเมืองก็เป็นอันร้อนไหม้ ต่อเครื่องปลูกของฝั่ง(พืช ผล) ก็บ่มีหน่วย(ไม่ออกผล)ก็ตายเหี่ยวแห้งไปนับเสี่ยง ไพโรฟ้ามนตรีก็มีหว่าง(เวลา)

อันจักเยยะ(ทำ)ไร่ทำนากีบมี ก็เป็น พุททิกภัยอยากน้ำกลั่นข้าวหั้นแล" (ตำนานพื้นเมือง ลานนาเชียงใหม่ หน้า 13-15)

ภาษาไทยกลาง

หนองบัวเจ็ดกอกก็หื้อ(ให้)คนทั้งหลายไปหากินปลาเสียหั้นแล...เสนาอามาตย์เก่า แห่งตนกับเมืองก็ขัดขวาง(ละทิ้ง)เสียต่อจารีตฮีตรอย(ประเพณี)แต่เก่าแต่เดิมเช่น(ชั่ว)พ่อ เช่นแม่มานั้น กีบ(ไม่)เอา ขัดขวางเสียหั้นแล ...บ้านเมืองก็เป็นอันร้อนไหม้ ต่อเครื่อง ปลุกของฝัง(พืชพันธุ์ไม้ที่ปลูก) กีบมีหนวย(ไม่ออกผล)ก็ตายเหี่ยวแห้งไปนับเลียง ไพร่ฟ้า มนตรีก็บมีหวาง(ไม่มีเวลา) อันจักเยยะ(ทำ)ไร่ทำนากีบมี ก็เป็นพุททิกภัยอยากน้ำกลั่น ข้าวหั้นแล"

หนองบัวเจ็ดกอก ไปชาว(ระบาย)เสียหื้อ(ให้)แห่ง (ตำนานพื้นเมืองลานนาเชียงใหม่ วัดชัย ศรีภูมิ หน้า 9) " ได้หื้อ(ให้)คนทั้งหลายไปกวณควี(กวณน้ำ) หนองบัวเจ็ดกอก (ซึ่ง)เป็น มงคลซาตาแห่งเมืองล้านนา " (ตำนานพื้นเมืองลานนาเชียงใหม่ หน้า 28)

ปีได้นำหนองบัวเจ็ดกอนั้นแห่ง บมีน้ำสักตุม(น้อยนิด) บ้านเมืองทั้งมวลก็จัก เป็นทุกข์นานาต่าง ๆ ทั้งสัตว์และคนทั้งหลายก็จักตายมากนักษะแล ปีได้นำหนองบัว เจ็ดกอก บ(ไม่)แห่งนั้น บ้านเมืองทั้งมวลก็จักจุติจำโรญ สุขสวัสดิ์มากนัก (ตำนานพื้น เมืองลานนาเชียงใหม่ หน้า 37-38)

น้ำห้วยแก้วไหลแต่แจ่งหัวลิน(มุมเมืองด้านตะวันตกเฉียงเหนือ)เลี้ยงบ้านเมือง (ไหลเข้าคูเมือง) น้ำนองและตกตาด(ที่มีน้ำตก) ในเวลากลางคืนถ้าคนทั้งหลายในเมือง เชียงใหม่ได้ยินเสียงน้ำห้วยแก้วตกตาดดังทั่วเมือง ชาวเมืองเชื่อว่า "บ้านเมืองทั้ง มวลก็จักอยู่จุติจำโรญสุขเกษมยิ่งนักษะแล" (ตำนานพื้นเมืองลานนาเชียงใหม่ หน้า 38) (ต่อมาพระเมกุฏิวิสุทธิวงศ์ กษัตริย์ปกครองเมืองเชียงใหม่อนุญาตให้ชาวเมืองระบายน้ำ ห้วยแก้วแล้วปิดกั้นทางน้ำไหลและให้ฟันไม้ไหลล่องมาทำลายฝายและพังกั้นน้ำ ชาว เมืองไม่อาจจะปลูกข้าวได้ เป็นเหตุให้บ้านเมืองเสื่อม)

" ก็ชาว(ระบาย)น้ำเสียหื้อ(ให้)แห่ง (น้ำ)ห้วยแก้วก็หื้อ(ให้)คนไปตัด(กั้น)เสียหั้น แล... คันเถิง เดือน 9 (กันยายน-ตุลาคม) เดือน 10 เดือน 11 เดือน 12 คาน(เกณฑ์) คน ทั้งหลายไปฟันไม้ ตัดเคล้า(โค่น) ตัดปลายยาว(ขนาดหนึ่ง)วา หื้อ(ให้)คนทั้งหลายไป ลากหื้อ(ให้)แพว(มาถึง)น้ำ ผู้ใดหวิด(ขาดงาน)ก็เอาโทษถ่าน(ถึง)ตาย หื้อ(ให้)ล่องมา ทั้งวัน ฟันลากทั้งวัน ไม้หน้อย(ขนาดเล็ก)บเอา(ฟัน) หื้อ(ให้)ฟันไม้ใหญ่ แต่เดือน 9 ออก เถิง(ถึง) เดือน 12 ดับ(แรมสิบห้าค่ำ) จึงจักเลิก (ให้ราษฎร)ออกมาอยู่กับบ้าน เดือน 5 (กุมภาพันธ์-มีนาคม) เดือน 6 เดือน 7 เดือน 8 นั้นกับฟัน(ไม้) เชื้อนี้(เช่นนี้)คู่ (ทุก)ปีหั้นแล ไม้อันเขาล่องมานั้น ก็มาเท(ทำลาย)พนัก(ที่กั้นน้ำในแม่น้ำ)คนทั้งหลาย

บ้าน(กันไว้เอน้ำ)ใสน้ำนั้น ก็หยาดหลุพัง(พังทะลาย)ไป คนทั้งหลายก็(ไม่)ได้ไถนา แลหว่านกล้าสักปีหันแล น้ำแม่ห้วยใด (ซึ่ง)คนทั้งหลาย(ไม่)เอน้ำมาใสน้ำได้ น้ำห้วยนั้นแม่นั้น ก็(ไม่)หือ(ให้)คนไปพันที่นั่นแล (ตำนานพื้นเมืองลานนาเชียงใหม่ หน้า 22)

เมื่อไม่ปฏิบัติจารีตประเพณีบ้านเมืองที่ถือปฏิบัติกันมาช้านานแล้ว เป็นสิ่งช่วยให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองฝนตกต้องตามฤดูกาล ชาวเมืองจำเป็นจะต้องเว้นจากสิ่งอัปมงคลทั้งหลายที่บรรพบุรุษได้ถือปฏิบัติสืบ ๆ กันมา ตำนานได้กล่าวว่สิ่งต่อไปนี้ว่า สาเหตุที่ทำให้บ้านเมืองเสื่อม “ซาตเมืองขาด” “ซาตแห่งกษัตริย์ขาด” ได้แก่ “การสร้างกำแพงเมืองใหม่ล้อมเวียงเก่าในลักษณะราหุอมจันทร์” หมายถึงกำแพงเมืองชั้นนอก นอกจากนี้ยังอธิบายถึงสาเหตุเมืองเสื่อมอีกว่า

“เอาผ้าสีแจ่ง(ผ้าเช็ดหน้า)มาแปลงถง(ถุง) เอาคนต่างเมืองมาเป็นเสนา ก็ผิดแต่ บัวรณจารีตเสียแล้วแล เพราะเหตุนั้นแลมหาปฐวีบ้านเมืองทั้งทวลแห่งพระมหากษัตริย์เจ้า ลวดตระหมอดหอดหิว(แห้งแล้ง)แห้งแล้งร้อนไหม้(เดือดร้อน)เป็นฉนั้นเล่า” (ตำนานพื้นเมืองลานนาเชียงใหม่ หน้า 19) พระสงฆ์ขอให้กษัตริย์ยกเลิกประเพณีที่ทำขึ้นใหม่นี้เสีย ให้ปฏิบัติตามจารีตเมืองเดิม “ขอจุ่งละ(ยกเลิก)ริต(จารีต)ใหม่และอาชญา(คำสั่ง/กฎหมาย)ผู้งนี้เสียเทอะ เอาริตเก่าแลอาชญาเก่าแล” (ตำนานพื้นเมืองลานนาเชียงใหม่ หน้า 22)

“ในจารีตรอยแต่เชน(ชั่ว)พ่อเชนแม่แต่ก่อนเดิมนี่เป็นอันหนักนัก(ให้ยึดถือปฏิบัติโดยเคร่งครัด)แท้ใช้ บ(ไม่)อาจจกริต(แก้ไข)ได้แล แลจักเปลี่ยน(แปลง)ริต(จารีต)กันบ(ไม่)ได้ เหตุว่าจารีตริตรายนนี้เป็นของหนักนักแท้ ริต(จารีต)ไผ(ผู้ใด)ก็พอ(เป็น)ริต(จารีต)มัน ริตเมืองอังวะแลริตเมืองโยธยาแลริตคูลวา(แขก)แลริตหื้อ(จีนมุสลิมจากญูนนาน)ก็พอริตหื้อ แลริตเมืองพิงค์เชียงใหม่นี้มีเชื้อ(เช่น)ใด ก็ขอพอมิธัมมเมตตามหาอุปราชกษัตริย์ตราเจ้า(พระเมกุฏวิสุทธิวงศ์ กษัตริย์ราชวงศ์มังราย พระองค์สุดท้ายก่อนที่เสียเมืองแก่พม่าในปี พ.ศ. 2101) จุ่งอนุตามริตเก่ารอยหลัง มีเชื้อ(เช่น)ใดก็ขอตาม(ปฏิบัติตาม)อย่าหือ(ให้)ละ(ทิ้ง)จารีตริตรอยเก่าหลังนั้นแท้เทอะ มหานครรัตนฐานบ้านเมืองแห่งมหากษัตริย์เจ้าก็จักจุ้มจำเรียดด้วยเดชวิทธิและศรีสมบัติก้านทุ่งรุ่งเรือง ข้าวหนาปลาเท่า(มาก)ต่อน้ำฟ้าสายฝนก็ บัวมวลคือว่าฤดูฝนและฤดูหนาวฤดูร้อนพืชเครื่องปลูกของฝั่งแก่ประชานาราษฎรก็จักบัวมวลชะแล (ตำนานพื้นเมืองลานนาเชียงใหม่ หน้า 24-25)

“ด้วยหื้อคนทั้งหลายไปกวณควี(กวณน้ำใน)หนองบัวเจ็ดกอนั้น ก็ช่าง(ระบาย)น้ำเสียหื้อ(ให้)แห้ง (น้ำ)ห้วยแก้วก็หื้อ(ให้)คนไปตีด(กัน)เสียเหตุว่าทำวพญาบ(ไม่)ชอบทศราชธัมมแห่งพระพุทธเจ้า” (ตำนานพื้นเมืองลำนานาเชียงใหม่ หน้า 38)

ห้วยแก้ว ไปตีด(กัน)เสียหันแล (ตำนานพื้นเมืองลำนานาเชียงใหม่ หน้า 14)

จาริตเมือง 11 ประการ ที่บ้านหื้อ(ทำให้)เป็น(ที่)นา ที่นาหื้อ(ทำให้)เป็นบ้าน ที่เป็นนาหื้อ(ทำให้)เป็นหนอง ที่เป็นหนองหื้อ(ทำให้)เป็น(ที่)นา ถือว่าผิดจาริตเมือง (กษ. แพ้ม 22 เลขที่ 77 ประเพณีกฎหมายเชียงใหม่ หน้า 6 อ้างใน พชร หน้า 33)

ซิดในลำนานา : แหล่งน้ำ (แปลงอักษรวิธี ตามระบบการเขียนของพจนานุกรมลำนานา-ผู้เขียน)

ชุดธรรมมี 4 ประการ คือ เข้าอยู่บ้านใหม่บ่พอ(ไม่ครบ) 3 ปี พ้อย(หาก)ชุดบ่ชุดสระ ชุดเหมืองชุดคือ(คูเมือง)ของเก่าเพิ่น(ที่)ท่านมี ก็บ่(ไม่)ควรชุดหรือ บ่(ไม่)ดี เป็นเหตุหื้อจิบหาย (หน้า 33)

ถมสมุทรมี 5 ประการ คือ ถมบ่อน้ำ ถมสระหนอง ถมเหมือง ถมฝาย ถมที่พระเจ้าพระสงฆ์ ถมที่เทวดา (ทำให้)หื้อเป็นที่อยู่(อาศัย/ที่)บ้าน บ่ดี(ไม่ดี) มักจิบหายแล (หน้า 29)

ฝายลูก(ฝาย)เดียวมี 2 เหมือง เหมือง(คลองส่งน้ำเข้านา)ลูกเดียวมี 2 ท้าง(ที่ระบายน้ำเข้านา) ก็บ่ดี(ไม่ดี)ซิดนักแล (หน้า 37)

ถมเหมืองเก่าเสีย แล้วชุดทาง(น้ำสาย)ใหม่ บ่ดี(ไม่ดี) แม่น้ำก็จั้นเดียวกัน (หน้า 33)

อย่าย้าย(เปลี่ยนทาง)น้ำเหมือง เป็นบาปนัก(มาก) จักจิบหาย (และ)ซิด (หน้า 34)

แม่น้ำคดไปคดมา ชุดลัด(ตรง)เสียหื้อ(ให้)แม่น้ำมันซื่อ(ตรง)ก็ซิดมากนักแล (หน้า 34)

ถมบวก(แอ่งที่ควายนอน)ถมหนองแปลง(ทำเป็น)นาก็ซิด (หน้า 29)

น้ำหนองโบกขรณีนี้น้ำอยู่พ้อย(หาก)ช่าง(ระบาย)เสียหื้อ(ให้)แห้งบ่(ไม่)ดีซิดนัก (หน้า 35.)

ที่(ดิน)บ่ดี(ไม่ควร)ถม (ได้)แก่ ถมบ่อน้ำ ถมสระหนอง ถมที่อยู่พระเจ้า(วิหาร/อุโบสถ/วัด) ถมบวก(แอ่ง)ควาย ถมแม่น้ำ ถมที่อยู่เทวดา (หน้า 30)

หนองสระที่มีแต่เขนธรรมดา(มีมาแต่เดิม) พ้อย(หาก)ชุดร่อง(ระบาย)เสียหื้อ(ให้)แห้ง แล้วแปลงเรือนอยู่ ก็ฉิบหาย (หน้า 34)

ถมห้วย ถมร่อง(ทางน้ำ) จ้องน้ำ บึง วัง(ที่ข้างแม่น้ำปลาชอบอยู่) ถมคือ(คูเมือง) ถมน้ำบ่อ(บ่อน้ำ) บ่ดี(ไม่ดี) (หน้า 31)

อย่าถมบ่อ(น้ำ) บวก(แอ่ง) หลุม ขุมน้ำ ร่อง(ทางน้ำ)หื้อ(ให้)ราบเพียง แล้วแปลง(สร้าง)เรือนอยู่ บ่(ไม่ดี) (หน้า 31.)

น้ำบ่อห่าง(บ่อน้ำร้าง) หลอน(หาก)ชุดกุ่ม(ชุด)ถมเสีย แล้วตั้งบ้านเรือนอยู่ ก็ฉิบหาย (หน้า 31)

น้ำบ่อ(บ่อน้ำ)ก็ดี รูลาว(ทางน้ำใต้ดิน)ก็ดี ขุมปลวก(จอมปลวก)ก็ดี น้ำแม่(แม่น้ำ)ก็ดี บวก(แอ่ง)ควายก็ดี สระตระพังโบกขรณีก็ดี น้ำเหมืองก็ดี น้ำร่อง(ทางน้ำ/ร่องน้ำ)ก็ดี บ่ดีถม บ่ดี(ไม่ควร)แปลง(สร้างเป็น)สวนแปลง(เป็น)นา ตั้งบ้านตั้งเรือน ตั้งเวียงกวม(क्रम)อยู่ บ่(ไม่ดี) ชีตนัก (หน้า 31)

อย่าแปลงกระแสน(เปลี่ยนทางน้ำไหล) อย่าแห่(แยกทางน้ำ)ซักแม่น้ำ(ใช้จอบขุดแม่น้ำ) (ทำให้)หื้อเป็น 2 สาย (หน้า 33)

ม้างกระแสน (เปลี่ยนทางน้ำ) ก็บ่(ไม่ดี)ฉิบหาย (หน้า 33)

แม่น้ำใหญ่มีฝั่งริม(แม่น้ำ)เสมอดีแล้ว เมื่อพายุลุน(ภายหลัง)พ้อยมูล(ดินพอกพูน)ตื่นไป เป็นรู(น้ำ)ไหลไปนั้น บ่(ไม่ดี)แล (หน้า 34) (คมนตรี เศรษฐพัฒน์นิช (บก). ชิด : ข้อห้ามในล้านนา. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2539)

ที่ดินบ่ควรสร้างเรือนอยู่

ที่(ดิน)บ่(ไม่)ควรดีสร้างเรือนอยู่คือ ที่แม่น้ำไหลมารวม(พบ)กัน (หน้า 34)
นา(กิน)น้ำ(จาก)เหมือง เอน้ำเหมืองมารวม(รวม)กัน แปลง(สร้าง)ทำ(ที่)กันน้ำ
แห่ง)เดียว ก็ชิดนักแล (หน้า 36) .

บ่(ไม่)ดีม้างแท(ที่)กันน้ำเข้านา) หนอง (หน้า 37)

ลักน้ำนา)กัน ก็ชิด (หน้า 37) (คมนตรี เศรษฐพัฒน์นิช (บก). ชิด : ข้อห้ามใน
ล้านนา. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2539)

พื้นที่ดอย ภูเขา ถ้ำ

ลานประหม คือ ม้าง(ทำลาย)จม(จอม)ปลวก ม้าง(ชุด)ดอย(ใช้เป็น)ที่)แปลงบ้าน
แปลงเรือนบ่(ไม่)ดีมักจิบหาย (หน้า 37) (คมนตรี เศรษฐพัฒน์นิช (บก). ชิด : ข้อห้ามใน
ล้านนา. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2539)

ชิดเกี่ยวกับถนน-ทางแยก

แม่รุทวาร คือ ถนนทางหลวงมีไว้แต่ธรรมดา พ้อย(หาก)ติด(ปิด)เสีย แล้วแปลง
(สร้าง)ใหม่ (หน้า 38)

หนทางผีเที่ยว (ทางที่ชาวบ้านเชื่อกันว่าผีเดินผ่าน)กิดี (ทาง)คนเที่ยวกิดี บดี(ไม่
ควร)ติด(ปิด) (หน้า 38)

ย้ายคลองเก่า(เส้นถนนเดิม) กีบ(ไม่)ดี ชิดนักแล (หน้า 39) (คมนตรี เศรษฐ
พัฒน์นิช (บก). ชิด : ข้อห้ามในล้านนา. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
2539) .

ชิดเกี่ยวกับพื้นที่เกษตร และกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง

เอา(ที่)นาแปลง(มาสร้าง)บ้าน เอา(ที่)บ้านแปลง(ทำ)นา บ่(ไม่)ดี ชิดนัก อยู่มักจิบ
หายชะแล (หน้า 41)

อย่าไปย้ายคันนา อย่ากา(โกง)ตาซัง(การชั่งน้ำหนัก) (หน้า 41)

บ่ดีม้างแดนนา(ไม่ควรย้ายเขตแดนนา) (หน้า 42)

ควาก(ขยาย)นาหื้อ(ให้)เป็นไร่ ก็ชิด (หน้า 42)

ที่มันห่างร้าง ม้าง(สร้าง)เป็นสวนเป็นนาเป็นไร่ กีบ(ไม่)ดี ชิดนักแล (หน้า 42)

ปล้ำ(สร้าง)ไร่ควม(ในที่)ป่าช้า กิจิต (พิธีสงอินทอุบาทว์ วัดนันทาราม หน้า 15 ใน คมเนตร เศรษฐพัฒน์วิช (บก). ชิด : ข้อห้ามในล้านนา. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2539 หน้า 43)

แปลง(สร้าง)ไร่ควม(ในที่) ปรัง(ที่)ลุ่ม)หนอง กิจิต (หน้า 44)

ควาก(ขยาย)ไร่ควาก(ขยาย)หนองออกหาม(คร่อมที่)ห้วย กิจิต (หน้า 44)

ปล้ำ(ฟันไม้ทำไร่/สร้าง)ไร่ใกล้เสื่อบ้าน(หอ/บริเวณที่อยู่ของผีบ้าน) กิจิต (หน้า 44)

ปล้ำ(ฟันไม้ทำไร่/สร้าง)ไร่ใกล้ปรัง(ที่)ลุ่ม กิจิต (หน้า 44)

วันเดียวหว่านกล้า 2 เทื่อ(ครั้ง) กิจิต (หน้า 45) (คมเนตร เศรษฐพัฒน์วิช (บก). ชิด : ข้อห้ามในล้านนา. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2539)

ชิดเกี่ยวกับต้นไม้ และสัตว์

คะโดงทุมมาคือ ต้นไม้ใหญ่เป็นไม้มีงบ้านหมายเมือง(ไม้ประจำเมือง) พ้อย(หาก) ว่าตัดปล้ำ(โค่น)เสีย กิจิต มักฉิบหาย (หน้า 46)

ลานประหมคือ ไม้ใหญ่อันเป็นศรีแก่บ้านแก้ววัดกิติ บ่ควรปล้ำ(โค่น) บ่ควรราน (ตัด)กิ่ง แลไม้สริมหาโพธิ์ บ่(ไม่)ควรปล้ำ(โค่น)บ่แลรานเสีย บ่(ไม่)ดีแท้แล (หน้า 47)

ไม้ต้นใดเป็นศรีนามบ้าน อย่าฟัน ไม้เป็นศรีนามเจ้าเรือนทื่อ(หา)ไว้ (หาก)บ่(ไม่) มีริ(พยายาม)หามาปลูกไว้หนศรี(ทิศศรีเมือง)เทอะว่าอัน กิติแล (หน้า 47)

รานลรีคือ ราน(ตัด)ไม้เสื่อบ้าน (ไม้)เสื่อเมือง ไม้อาร์กษ ไม้ที่คนยังรม ไม้มีง เมือง อันเป็นศรีเมือง ไม้ศรีผู้นี้(หากตัด) ได้ชื่อว่ารานลรี (หน้า 47)

ไม้ศรีที่มีตาอายุเมือง ไปฟันเสียหั้นแล (ทำให้เมืองเชียงใหม่เสื่อมอำนาจ) (หน้า 48)

ปกกระโดงค่างตุงคือ รานค่า(คบ)ไม้เสียเลี้ยง(หมด)แล้วเอาทุง(ง)ขึ้นแขวน บ่ (ไม่)ดีแท้ (หน้า 48)

ผู้ใดหากได้ปล้ำ(ฟัน)ต้นลาน ต้นพร้าว ต้นตาล ตัดต้นหมาก ลากเครือพลู บ่ (ไม่)ดี ชิดแล (หน้า 48)

ปล้ำ(ฟัน)ไม้ย่านทางหลวง (ที่อยู่ข้างถนนสายใหญ่) บ่(ไม่)ดี (หน้า 49)

ไม้ใหญ่ก็บ่ดีปล้ำ (ไม่ควรโค่น/ฟัน) บ่(ไม่)ดีมัง (ฟันลง)เอาเป็นที่สวนที่นา ปลูก เรือนควมอยู่ บ่(ไม่)ดี ชิดนัก (หน้า 49)

กระโดงทุมมาคือ ปล้ำ(โค่น)ฟันต้นไม้ใหญ่ แล้วตั้งเรือนกวม(คร่อม/ทับ)กับ(ไม้) ดี อันหนึ่ง ตัดปลาย(ไม้)เสียแล้วเกล้า(โค่นต้น)บ(ไม้)ตัด พ้อย(แล้ว)เอาทุง(ธง)ขึ้นแขวน บ(ไม้)ดี ชิดนักแล (หน้า 50) (คมนตรี เศรษฐพัฒน์วนิช (บก). ชิด : ข้อห้ามในล้านนา. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2539)

การใช้ต้นไม้

ไม้ชิด(ไม้ที่เชื่อว่านำความวิบัติมาให้) บ(ไม้)ดีเอามาแปลง(สร้าง)เรือนอยู่นั้นคือ ไม้อิงอารักษ์ (ไม้ที่มีอารักษ์เทวดาอยู่รักษา) ไม้แดนเมือง (ไม้ที่เป็นเครื่องหมายเขตแดนเมือง) ไม้ดงกำ (ต้นไม้ในป่าพิธีกรรม) ...ไม้ที่บ(ไม้)ควรเอามาแปลงเรือนอยู่แปลงเรือน บแพ้คน(ทำให้คนไม่มีความสุข) ก็แพ้สัตว์(ทำให้สัตว์เจ็บป่วย) (หาก)แปลง(สร้าง)วัดก็แพ้เจ้าวัด(เจ้าอาวาส) แปลงซัว(สร้างสะพาน) ก็แพ้เจ้าเมือง (ต้นไม้บ(ไม้)ดี(หาก)กระทำไป ก็เจ็บหาย ย้อน(เหตุ)ไม้ย้อนเรือนแล บไซอยู่ดี(อยู่ไม่สุขสบาย)แล (คมนตรี เศรษฐพัฒน์วนิช (บก). ชิด : ข้อห้ามในล้านนา. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2539 หน้า 51)

การใช้ไม้ต่าง ๆ

คนทั้งหลายจักสร้างแปลงโรง(กฎ)ก็ดีวัดก็ดีเรือนก็ดีไปฟันไม้ยังป่าฉนั้น คั้นว่า ไม้ฉนั้นนั้น ท่าว(ล้ม)ปรอด(ถึง)ดิน บ(ไม้)จับดิน(ตกถึงดิน) ตกค่างเสียยังต้นไม้ก็ดี เครือเถาวัลย์ก็ดี ไม้ฉนั้นนั้นก็บ(ไม้)ควรเอา(มาใช้สร้าง) คั้นว่าหากเอานั้น เจ้าเรือนกับ(ไม้)วุฒิจำเรญ อยู่บ(ไม้)ยืน(อายุไม่ยืน)แล (หน้า 53)

(ในการสร้างบ้าน) เอาไม้ห้าง(โรงนา) ไม้โรงไฟ ไม้(ที่สร้าง)วัด มีต้นว่า ไม้พระวิหาร ไม้(มะ)พร้าว ไม้ตาล ไม้ฝูนี้เอามาไสเรือน(สร้างบ้าน) บ(ไม้)ดี จิบหาย ชิดแล (หน้า 54)

ไม้ต้นนี้ เอามาแปลง(ทำ)ครก 3 หน่วย(อัน) บ(ไม้)ดี (หน้า 55)

ไม้ต้นเดียวเอามาแปลง(ทำ)ครกมอง(กระเดื่องตำข้าว)หื้อ(ให้)ได้หลายหน่วย(อัน) ไม้ต้นเดียวเอามาแปลง(ทำ)กลองหื้อ(ให้)ได้หลายหน่วย(ใบ) ก็ชิดนักแล (หน้า 55)

อย่าแปลง(ทำ)ครก(จาก)ไม้ทอง(กลาง) อย่าแปลงกลองไม้(มะ)ม่วง (คมนตรี เศรษฐพัฒน์วนิช (บก). ชิด : ข้อห้ามในล้านนา. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2539)

ลักษณะบ้านเรือน

อยู่หัวบ้านพ้อย(หาก)ย้ายไปอยู่หางบ้าน(ท้ายหมู่บ้าน) ก็ซิด (หน้า 68)

เรือนเก่าแล้ว พ้อย(หาก)ไปฟันไม้ใหม่มาถม(เพิ่มเติม)หื้อ(สร้างให้)กว้างเหลือ
เก่า (กว่าเรือนเดิม) บ่ดีแล (หน้า 77)

ประเภทาถมเล่าคือ เรือนบริดบ่ม้าง(เรือนเดิมไม่ได้รื้อทำใหม่) พ้อย(หากสร้าง/
ขยาย)ถมห้องหื้อ(ให้)กว้าง บ่ดี (หน้า 77)

เรือนบริดบ่(ไม่)ม้าง(เรือนเดิมไม่ได้รื้อทำใหม่) พ้อย(หาก)สืบออก(ขยายออกไป)
เขตบ้านมีเก่าไว้ สืบ(ขยาย)ออกถม บ่(ไม่)ดีซิดนัก (หน้า 77)

เรือนพื้นน้อย(ขนาดเล็ก) มาควาก(ขยาย)ออกหื้อใหญ่ กีบ(ไม่)ดี ซิดนักแล
(หน้า 77) (คณนตร เศรษฐพัฒน์วิช (บก). ซิด : ข้อห้ามในล้านนา. สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2539)

สภาพดินลำนนา

สุขเพราะมีข้าวไว้กิน สุขเพราะมีดินไว้อยู่ สุขเพราะมีคู่นอนน้ำ สุขเพราะมีคำ
เต็มได้ สุขเพราะมีเรือนใหญ่มั่งกระดาน สุขเพราะมีลูกหลานมานั่งเฝ้า (อำนวย กล้า
พัต . คำคมแห่งล้านนา. เชียงใหม่ : ศิลาอาสน์ 2530 หน้า 64.

คำสอนท้าวพญา

อาญา จ วัตต คือว่า อาญาตั้งไว้แต่ก่อนแต่ลวงจังกราช(ปฐมกษัตริย์ เมืองเงิน
ยางเชียงแสน บรรพบุรุษของพญามังรายผู้ทรงสร้างเมืองเชียงใหม่) สอนต่อ ๆ มา ตโต
ครุ่ อันว่าจัดรินของพระอินทร์ว่าเป็นของหนัก ยังมีเท่าโอวาทอาญาของท้าวพระยา
ตั้งไว้แต่ก่อน

ราษฎรผู้ใดทำการรุ่งเรืองแก่บ้านเมือง เป็นต้นว่าสร้างบ้านใหม่และทำไร่นา
หรือทำสวนให้ถาวรไปข้างหน้า คนผู้นั้นเป็นการดี ท้าวพระยาอย่าได้ถอดถอนของมันเลย
นี้เป็นเจริญเมืองที่ 4 (พงศาวดารเมืองเชียงแสน ภาค 61 2516.หน้า 15)

การขุดเหมืองฝาย

ศักราช 152 พระองค์เชื้อเมืองโยนกนครไชยบุรีราชธานีศรีช้างแส่นมีพระราชอาชญาให้คนทั้งหลายขุดเหมืองใหญ่ต่อ(เชื่อม)เอาน้ำแม่ใส(ปัจจุบันคือ แม่น้ำแม่สาย อำเภอแม่สาย เชียงราย) นั้นออกมาเลี้ยงไร่นาแคว้นทราย (ซ้าย)ทั้งมวล (ตำนานสิงหนวัติกุมาร ใน ประชุมพงศาวดารภาค 61. 2516 หน้า 67)

ป่าไม้

ป่าทั้งหมดเป็นของเจ้าหัวเมืองต่าง ๆ อย่างไรก็ตามเจ้าเหล่านี้ไม่มีอำนาจในการให้สัมปทาน (หน้า. 73)

มาตรการต่างๆ จะมีประสิทธิภาพ ไม่ใช่การห้ามตัดไม้ทำลายป่าในป่านั้นป่านี้ แต่จะต้องทำให้การประกาศห้ามนี้ ได้รับการเชื่อฟัง ขณะนี้บริษัทที่ได้รับสัมปทาน ก็ยังคงรับสัมปทานอยู่ โดยที่ฝ่ายรัฐบาลไม่มีผู้ใดเข้าไปดูแล การตัดไม้อย่างปกติ มิใช่การทำลายป่าไม้ เพราะบริษัทต่าง ๆ ได้สร้างระเบียบไว้แล้ว การทำลายป่าได้แก่ การที่ชาวบ้านท้องถิ่นตัดฟันอย่างไม่เลือก และการตัดต้นไม้ลักษณะเล็ก ซึ่งแม้จะพยายามห้ามปรามประการใด ก็ยังตัดไม้จากป่ามาปลูกบ้านหรือมาทำฟืนซึ่งใช้ไม้ลักษณะเล็กส่วนพวกบริษัทไม่ตัดไม้เล็กเพราะไม่มีประโยชน์ใด ๆ...แต่การจะห้ามตัดไม้เสียเลย ย่อมเป็นการไม่ถูกต้อง และจะเป็นผลเสียต่อทุกคน โดยทำให้ทุกคนไม่พอใจ ซึ่งย่อมจะไม่เป็นผลดีต่อการรักษาป่าไม้ (หน้า 99)

สำหรับทรรคนะของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเชื่อว่า กฎระเบียบอันรุนแรงเกินไปจะก่อให้เกิดความไม่คล่องตัวหลายประการ (หน้า 99)

(Pierre Orts' ผู้ช่วยที่ปรึกษากฎหมายชาวเบียร์เยิม 3 สค 2440-2441 ใน พิชณุ จันทรวิทัน(แปล) ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง. กรุงเทพฯ :แปลนพรัตน์, 2539.)

ค่าน้ำ

ไม่มีการจัดเก็บเช่นกัน การประมงอยู่ในอำนาจของเจ้าตามหัวเมืองเป็นผู้อนุญาตให้จับปลาบริเวณใด โดยเป็นการอนุญาตให้เฉพาะบริเวณ เพื่อสงวนแหล่งปลาชุมไว้สำหรับจับปลาเสียเอง (ทั้งนี้ เนื่องจากปลาเป็นสิ่งหายากในหัวเมืองลาว และมีราคาสูง) (หน้า 73)

คำถามบางประการ(ในการพิจารณาคดี)เกี่ยวกับสิทธิของบุคคลนั้นในปัจจุบันนี้เป็น
ปัญหา ที่แม้แต่ผู้รู้หลายคนยังถกเถียงกันโดยปราศจากข้อยุติ(หน้า 77)
(ชุ่ม เสรีศักดิ์ บ้านทุ่งยาว ต.ศรีบัวบาน อ. เมือง ลพ ใน จดหมายเหตุผลฉบับวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 1 ฉบับ 2 พค-ตค 2534 หน้า 33-34)